

Ajallisen toistuvuuden tiheyden kuvaukset ja niiden motivaatio

ANNI JÄÄSKELÄINEN

1 Johdanto

1.1 Ajan kuvaaminen ja toistuvuuden tiheyden adverbialit

Tarkastelen ajallisen toistuvuuden ilmauksia, jollaisia nähdään vaikkapa lauseissa *Tampereella sieni-ihmisille soitetaan tiheästi* (Aamulehti 1999) ja *oli pakko turvautua turhan usein puuroon* (Aamulehti 1995).¹ Päähuomioni kohteena ovat adverbiaaleina käytettävät *tiheästi*, *tiuhasti*, *taajasti*, *useasti*, *monesti*, *tiheään*, *tiuhaan*, *taajaan*, *usein* sekä *harvaan*, *harvasti* ja *harvoin* konteksteissaan. Tutkimillani ilmauksilla on muitakin merkityksiä, mutta niitä yhdistää se, että yksi merkityksistä on ajallista toistuvuutta kuvaava. Tutkin tässä kirjoituksessa ajan kuvausta kognitiivisen kielentutkimuksen välinein. Kognitiivisessa kielentutkimuksessa nostetaan tärkeään asemaan kielellisen ilmauksen konstruointi ja siihen liittyvä mielikuvaisuus: kuvaus voi esimerkiksi ilmentää erilaista tarkkuusasetta tai valita näkökulmansa vaihtoehtoisin tavoin. (Ks. Langacker 1987: 110–146; 2008: 63–89; Leino 1993: 48–53.) Kirjoituksen alkupuoli analysoi sanojen käyttöä ja merkitystä ja loppupuoli painottuu motivaatiota selittävien mielikuvaisuusanalyysien tekemiseen.

Tällä tutkimuksella on kaksi tutkimuskysymystä: 1) Tarkastelen ajallisen toistuvuuden kuvaamisen adverbiaaleja ja kuvaan niiden käyttöä ja merkitystä kontekstissaan. 2) Tarkastelen sitä, millaista metaforisuutta ajan tiheyden adverbialit ilmentävät. Ajan ilmauksien kuvallisuutta on totuttu tulkitsemaan voittopuolisesti spatiaalisen liikkeen kautta (mm. Moore 2014; Leino 1990). Onko myös ajan tiheyden ilmausten takana liikemetaforiikkaa?²

1. Tämän artikkelin esimerkit ovat Kielipankin Suomen kielen tekstikokoelmasta ja Suomi24-korpuksesta. Aineisto esitellään luvussa 2.

2. Tutkin artikkelissa ensisijaisesti adverbiaaleja ja adverbiaaleina käytettäviä sanoja (syntaktinen funktio), en adverbeja (sanaluokka). Kaikki tutkimani sanat eivät ole yksiselitteisesti adverbeja. Osa on adverbeja, osa on lähes adverbeiksi kiteytyneitä sijamuotoja ja osa on *sti*-muotoja, joista jotkin ovat pikemmin adjektiivinmuotoja kuin adverbeja (Jääskeläinen 2023a, 2023b). Kuitenkin myös *sti*-muodoille on mahdollista kiteytyä adverbeiksi.

Tarkastelemiani ilmauksia käytetään paikan, tavan (ks. esim. ISK § 988–989) ja ajan adverbiaaleina (ISK § 980). *Iso suomen kieloppi* (ISK) jakaa *temporaalisia adverbeja* erilaisiin merkitysryhmiin. ISK:n (§ 649–652) kuvauksessa temporaaliset adverbit jakautuvat ajankohdan adverbeihin, toistuvuuden adverbeihin sekä keston ja jatkuvuuden adverbeihin. Tässä tutkimani ilmaukset sijoittuvat ISK:n (§ 651) *toistuvuuden adverbeihin*, joista ISK antaa esimerkkeinä muun muassa *kerran, kahdesti, toistuvasti, uudestaan, jälleen, usein, useasti, enimmäkseen, taajaan, tiheään, tiuhaan, vähän väliä, järjestään, järkiään, yhtenään, ehtimiseen, normaalisti, tavallisesti, yleensä, jatkuvasti, aina, ikinä, harvoin, harvaksen, harvakseltaan, toisinaan, ajoittain, hetkittäin, joskus, viikoittain, aamuisin ja kesäisin*.

Toistuvuuden ilmauksista olen ottanut tarkempaan tarkasteluun sellaisia, joilla ilmaistaan nimenomaan toistuvuuden tiheyttä: jotakin tapahtuu lyhyin tai pitkin väliajoin. Semanttisesti joukko on kahtalainen. Toisen osan muodostavat ilmaukset, joiden kantana on tiheyttä tai sen vastakohtaa kuvaava adjektiivi (*tiheä, taaja, tiuha, harva*), ja toisen osan ilmaukset, joiden kantana on indefiniittistä moneutta ilmaiseva pronomini (*usea, moni, harva*).³ Tiheän vastakohtana sekä spatiaalisesti että temporaalisesti on *harva*, ja temporaalista tai spatiaalista harvuutta kuvaavat tutkimani ilmaukset *harvoin, harvasti* ja *harvaan*. Onkin kiinnostavaa, että *harva* on käytössä sekä tiheyttä kuvaavana adjektiivina (esim. *harva aita*) että indefiniittisenä, vähäistä moneutta ilmaisevana pronomininä (esim. *harva pitää mämmistä*); sanan *harva* kaksi merkitystä yhdistävät edellä mainitut kaksi merkitysryhmää, joista tiheyden adverbiaaleja yleensäkin suomen kielessä näyttää syntyvän.

Morfologisesti tutkimani ilmaukset jakaantuvat puolestaan kolmeen ryhmään: yksi osa on jo ainakin osittain adverbeiksi leksikaalistuneita illatiivimuotoja (*tiheään, tiuhaan, taajaan*), toinen osa on täysin leksikaalistuneita instruktiiveja (*usein, harvoin*) ja kolmas ryhmä on produktiivisesti tuotettuja tai osittain leksikaalistuneita *sti*-muotoja (*tiheästi, tiuhasti, taajasti, harvasti, useasti, monesti*). Spatiaalisissa merkityksissä illatiivimuodoilla on rinnallaan myös melko leksikaalistuneita inessiivimuotoja (esim. *taloja on tiheässä*), jotka vaihtelevat verbin suuntaisuuden mukaan: mielikuvaisen liikkeen kanssa käytetään illatiivia (*talot on rakennettava tiheään, puut kylvettiin tiheään*), kun taas mielikuvaisen paikallaan olon kanssa käytetään inessiiviä (*puut kasvavat tiheässä*). (Mielikuvaisesta liikkeestä ks. Leino 1990.) Toisinaan illatiivimuoto korvaa inessiivin niissäkin spatiaalisissa lauseissa, joissa ei ilmene mielikuvaista liikkettä (esim. *Balkanin kartassa näkyy tiheään alleviivauksia*, Aamulehti 1999). Inessiivimuodoilla temporaalinen merkitys on harvinainen, vaikka se on mahdollinen (esim. *kokouksia on tiheässä*). (Ks. Jääskeläinen 2023a.) Samoista kannoista esiintyy myös

3. Sekä *harva* että *usea* on käytöstä riippuen mahdollista tulkita sekä adjektiiviksi että pronominiksi. Esimerkiksi NS (ja samaan tapaan *Kielitoimiston sanakirja*) käsittelee *useaa* indefiniittisenä pronomini-
na, jota voi käyttää adjektiivisesti tai substantiivisesti (NS s.v. *usea*), ja NS:n mukaan *harvalla* on kaksi eri (pää)merkitystä: I, käyttö indefiniittisenä pronomininä (adjektiivisesti ja substantiivisesti käytettynä) ja II, käyttö adjektiivina. Kvantifioiva käyttö on erotettu jälkimmäisestä omaksi kohdakseen III. (NS s.v. *harva*.) (Ks. alalukua 3.3.) *Harvan* kaksi pääkäyttöä (I ja II) ovat selvästi erillisiä merkitykseltään, mutta on mahdollista, että *harva*-pronomini on kielipiillistunut adjektiivista. *Suomen sanojen alkuperä* (SSA) liittää nämä kaksi *harvan* merkitystä etymologisesti yhteen. Seuraan tässä artikkelissa yksinkertaisuuden vuoksi NS:n linjaa siinä, puhunko adjektiivista vai pronominista.

komparatiivi- ja superlatiivimuotoisia tiheyden ilmauksia (esim. *tiheämmin*, *tiuhempaan*, *useammasti*).⁴

1.2 Tiheyden ilmaisemisen adverbiaalien polysemiaa

Olen ottanut mukaan tähän tutkimukseen varsinaisia ajallisen tiheyden kuvausten muotoja (joita ovat *tiheästi*, *tiuhasti*, *taajasti*, *tiheään*, *tiuhaan*, *taajaan*, *harvaan*, *harvasti*, *usein*) ja lisäksi niille osittain synonyymisiä muotoja, joiden merkitys kuvaa pikemmin tapahtumiskertojen moneutta tai kertojen määrää kuin varsinaisesti kertojen tapahtumista lyhyin väliajoin (*useasti*, *monesti*, *usein*, *harvoin*) (perustelen tätä merkityseroa tuonnempana).

Tutkimani ilmaukset ovat polyseemisiä, eli niillä voidaan kuvata muitakin merkityksiä kuin ajallista toistumista. Miten tutkimieni adverbiaalien polysemia ilmenee? Irrallisesta saneesta ei voi sanoa, ilmaiseeko se esimerkiksi spatiaalista tai temporaalista merkitystä. Polysemia ilmenee kontekstissa, ja merkitys on tulkittavissa vain kontekstin kautta, vuoropuhelussa sen kanssa. Konteksti saa näiden sanojen luennan muodostumaan muun muassa sen kautta, mikä tai mitkä merkityksen alueista (engl. *domains*) aktivoituvat. Aktivoitumiseen vaikuttavat usein kaikki lauseen elementit. Tarkastelen merkityksenmuodostumista tarkemmin luvussa 5. (Ks. myös Jääskeläinen 2023a: 319–320.)⁵

Tapahtumia, esimerkiksi liikettä, voidaan lajitella sen mukaan, mille merkityskentälle ne sijoittuvat. Spatiaalinen liike sijoittuu spatiaaliselle merkityskentälle. Muita kenttiä ovat esimerkiksi eksistentiaalinen, temporaalinen, identifioiva ja possessiivinen. (Leino 1990; vrt. Leino 1993: 74–76, 44–48.) Esimerkiksi lauseessa *Ruotulan golfkenttä on kaavoitettava ja erittäin tiheästi* (Aamulehti 1999) on kyseessä spatiaaliselle merkityskentälle sijoittuva tiheys eli spatiaalinen tiheys. Golfkenttä on kaavoitettava siten, että sille suunnitellut rakennukset sijoittuvat lähekkäin toisiaan. Sen sijaan lauseessa *TV 2:n uusi tuottaja näkyy tiheästi ruudussa keskustelijana ja juontajana* (Aamulehti 1995) on kyseessä temporaalinen toistuminen, temporaalinen tiheys: tuottaja näkyy ruudussa usein, lyhyin väliajoin. Samoin ilmauksessa *tiheä vessassa käyminen* (ks. lukua 5) on *tiheys* temporaalista; vaikka eufemistisessa tarpeiden tekemisen ilmauksessa puhutaan myös spatiaalisesta paikasta, jossa käydään (*vessassa*), nimenomaan *tiheys* sijoittuu temporaaliselle merkityskentälle ja ilmenee vasta tapahtuman toistuessa. Eräissä lauseissa molemmat tulkinnat ovat mahdollisia, kuten lauseessa *Hirviä liikkuu tiheästi*

4. Lisäksi samoista adjektiiveista ja niiden komparatiivimuodoista tuotettuja partitiivimuotoisia adverbiaaleja voidaan käyttää ajallista tiheyttä kuvaamaan: *Jos niin olisi, niin pyöröovi viuhuisi aika tiuhaa; Deep Purple in Rock soi aikoinaan levyllänsä taajaa* (molemmat Suomi24). En kuitenkaan tässä artikkelissa käsittele partitiivimuotoisia tai komparatiivimuotoisia adverbiaaleja.

5. Tässä kohtaa on hyvä problematisoida sitä, miten merkitystä voidaan tulkita ja analysoida. Viritäjän nimen arvioija esitti kysymyksen, edustavatko tässä esitetyt tulkinnat valtavirtaa vai voidaanko merkitykset tulkita myös muuten. Kysymys on aiheellinen. Varsinkin adjektiivien merkitystä on vaikea kuvata ja analysoida (Jääskeläinen 2023a: 316–320). Olen tässä artikkelissa tulkinut merkityksiä olettaen, että tulkintani edustaa valtavirtaa. Nojatuolilingvistiikasta ei kuitenkaan ole kysymys, sillä näkemysni merkityksistä perustuu tämän artikkelin n. 1040 käyttöesimerkille ja toisen tutkimuksen n. 3900 esimerkillä adjektiivien *taaja*, *tiheä* ja *tiuha* käytöistä konteksteissaan (Jääskeläinen 2023a). Kyselytutkimukset voisivat valaista lisäksi sitä, miten näiden sanojen merkityksen yleensä käsitetään.

näillä tienoilla (Aamulehti 1999). Voidaan ajatella, että hirviä liikkuu runsaasti lähellä toisiaan, jolloin ne sijoittuvat spatiaalisesti tiheään, mutta toisaalta voi olla, että hirviä liikkuu paikalla usein lyhyin väliajoin eli ajallisesti *tiheästi*. Lisäksi on vielä lauseita, joissa adverbiaalinen *tiheästi* merkitys on kuvallisempi, esimerkiksi *Hän on näyttämöllä nainen, tiheästi ja kiihkeästi näyttelevä taiteilija* (Aamulehti 1995). Nimitän tätä merkitystä *metaforiseksi merkitykseksi*. Luultavasti tämän metaforisen merkityksen motivoi se *tiheä*-adjektiivin erityismerkitys, jolla viitataan aineen sisäiseen koostumukseen (esim. *vesi on tiheimmillään neliasteisena, metalli on tiheää*).⁶

Vaikka tarkastelen tässä tutkimuksessa adverbiaaleja, ajallisen tiheyden kuvaaminen ei ole vain näiden lekseemien adverbiaaleina käytettyjen muotojen ominaisuus. Adjektiiveilla *tiheä*, *tiuha*, *taaja* ja *harva* voi olla temporaalinen merkitys myös silloin, kun ne esiintyvät muissa funktioissa kuin lauseen tai verbin adverbiaaleina, eli silloin kun niitä käytetään substantiivin taipuvina etumääritteinä, predikatiiveina tai predikatiivadverbiaaleina. Esimerkiksi *Nykysuomen sanakirja* (NS) antaa *taajalle* seuraavanlaisen kuvauksen (esitetty lyhennetysti):

taaja *a.* (-asti *adv.* ja -uus *omin.* ks. erikseen) jstak jonka (lukuisat) osat ovat hyvin lähellä toisiaan, tiheä, tiuha. 1. paikallisesti: sankka. | T. metsä, kasvillisuus, ruispelto. Pähkinäpensas kasvaa paikoitellen t:oisakin ryhmissä [– –]. 2. ajallisesti. | T. konekiväärin. T. tahti. Majakasta tulevat t:at valonvälähdykset. – Mehiläisen t:at siiveniskut. Raudus- ja hieskoivujen t:at siemenvuodet. T. henkilöliikenne. Juoksu oli omituista t:aa töpötystä SILL. 3. *adv.*:sia käyttötapoja. [– –] **b.** ajallisesti: taajaan. Soutaa t:aan. Valtimo tikuttaa t:aan. – Matalikko, jossa t:aan [= usein] tapahtuu merionnettomuuksia. (NS s.v. *taaja*.)

Kuvauksesta nähdään, että temporaalinen merkitys (2. kohta) on merkitty adjektiivin ominaisuudeksi; temporaalinen merkitys ei siis synny esimerkiksi vasta siinä vaiheessa, kun adjektiivista johdetaan tai taivutetaan muoto, jota sitten käytetään adverbiaalina, jollaisesta esimerkkinä vaikkapa NS:n *Valtimo tikuttaa taajaan*. Hyvä esimerkki substantiivin määritteenä esiintyvistä temporaalisista merkityksistä onkin NS:n *Majakasta tulevat taajat valonvälähdykset*, jossa adjektiivi *taaja* määrittää substantiivia *valonvälähdykset* ja jossa sen merkityksenä on osapuilleen ’ajallisesti lyhyin välein tapahtuva’.

Adjektiiville *tiheä* *Nykysuomen sanakirja* (NS s.v. *tiheä*) antaa spatiaalisen merkityksen ”jostakin, jonka (lukuisat) osat ovat lähellä toisiaan, tiuha, taaja) (harva; vrt. saka, sankka, tuuhea”. Esimerkkeinä NS antaa muun muassa *tiheä latva*, *tiheä näreikkö*; *tiheä tukka*, *parta*; *tiheä asutus*; *tiheästi viivoitettu pinta*, *tiheästi asuttua seutua*. Ajallisen merkityksen selitys on ”lyhyiden väliaikojen jälkeen toistuva, usein

6. Yksinkertaistan tämän artikkelin merkitysenkuvauksessa: luen tässä ja muissakin alaluvuissa ”spatiaaliseksi” myös sellaisia ilmauksia, jotka ovat oikeastaan eksistentiaalisia, eli joilla kuvataan olemassaoloa, ei välttämättä olemassaoloa ja sijaintia jossakin paikassa spatiaalisesti. Esimerkki *Tuollaisia artikkeleita on eri lehdissä aika taajaan nykyisin* on sellainen. Olemassaolo on abstraktimpaa kuin spatiaalinen sijaitseminen, mutta tässä artikkelissa päähuomio on muunlaisen olemisen ja liikkeen erottamisessa temporaalisesta. (Ks. Leino 1990 liikeverbien semanttisesta jaottelusta; myös Jääskeläinen 2012.)

tapahtuva, nopea(tahtinen)”. Esimerkkejä ovat muun muassa *tiheät vierailut, antaa tiheitä iskuja, ompelukoneen tiheä naksutus ja tiheä virtsaamistarve*. Erikseen on lueteltu ”adverbisia käyttötapoja”, joista ”paikallisia” eli spatiaalisia ovat muun muassa *aarniometsän tiheässä kasvavat puut ja tiheään rakennettu kylä* sekä ”ajallisia” eli temporaalisia muun muassa *koina haukkui tavallista tiheämpään sekä sydän takoi tiheään*. Kuvallisemmasta merkityksestä NS antaa vain yhden esimerkin: – on näissä runoissa lisäksi erinomaisen tiheä ja uhkuva tunnesisällys.

Tässä tutkimuksessa erottelen NS:n ajalliseksi nimittämästä merkityksestä kaksi eri merkitystä: yhtäältä toistuvuuden tiheyden kuvaukset (mm. *Matalikko, jossa taajaan tapahtuu merionnettomuuksia*, merkityksenä lähinnä ’usein lyhyillä aikaväleillä’), joissa adverbiaali on temporaalista toistuvuutta ilmaiseva määräite, ja toisaalta varsinaisesti tapahtumisen sisäistä jäsentymistä luonnehtivat ilmaukset (mm. *Soutaa taajaan*, merkityksenä lähinnä ’nopeasti, tiheätahtisesti’), joissa adverbiaali on pikemminkin tavanilmaus. Tällaista tapahtumisen sisäistä jäsentymistä voidaan kuvata teonlaatuuna tai aspektinsävyisenä tapana. Verbin teonlaatu ja tapa, toisin kuin temporaalinen toistuminen, ovat prosessin erottamattomia piirteitä (tavasta esim. König 1995: 64–66 ja siinä mainitut lähteet).⁷ Prosessi, joka on teonlaadultaan tiheä, on iteratiivinen tai frekventatiivinen ja koostuu lähekkäin sijoittuvista osatapahtumista (esim. *soutaminen aironvedoista*) (ks. Kangasmaa-Minn 1978; ISK § 353). Temporaalinen toistuvuus on erilaisen mittakaavan ilmiö kuin teonlaadullinen frekventatiivisuus, mutta molempiin kuuluu aika, ja eräissä esimerkeissä merkitykset limittyvät. Merkityksiä on siis käytännöllistä tarkastella myös yhdessä, temporaalisina merkityksinä, kuten NS tekee. Frekventatiivisuuden ja toistuvuuden yhteys tulee tarkemmin esille aineiston käsittelyn myötä (alaluvut 3.1–3.3) ja vielä yhteenvetona (4.2).

Tutkimus etenee seuraavasti: Luvussa 2 kuvaan tutkimusaineiston koostumusta ja esittämistä. Luvussa 3 käsittelen aineistoa sanaryhmittäin. Alaluvuissa 4.1–4.3 teen yhteenvetoa, kuvaan ajan piirteitä tarkemmin kognitiivisen kieliopin käsitteiden avulla ja kuvaan tiheyden ilmauksia näiden käsitteiden avulla. Luvussa 5 teen koko tutkimuksen yhteenvedon ja vastaan tutkimuskysymykseen: millaista metaforisuutta ilmenee tarkastelemissani ilmauksissa, ja miten ne motivoituvat?

7. Fennistiikassa ja kielentutkimuksessa yleensä *aspekti* ja *teonlaatu* ovat olleet hyvin monella tavalla ymmärrettyjä ja kuvattuja piirteitä, ja näiden termien käyttäminen vaatii lähes aina selvennyksiä. Kuvaamani ilmiö ei liity ahtaasti ymmärrettynä lauseen aspektiin (esimerkiksi rajattuuteen), vaikka on aspektinsävyinen ilmiö, vaan verbillä ilmaistavan temporaalisen prosessin sisäiseen jäsentymiseen. Prosessin sisäistä jäsentymistä on ollut tapana kuvata *teonlaatu*na. Esimerkiksi Tieteen termipankki määrittelee teonlaadun kuvauksella ”verbin hahmottaman tilan, toiminnan tai tapahtuman sisäinen tapahtumarakenne” (Tieteen termipankki s.v. *teonlaatu*). Yleensä teonlaatu on käsitetty sellaisia piirteitä, kuten frekventatiivisuutta tai momentaanisuutta, joita voidaan kuvata verbilekseemillä mahdollisten muuntelujohdinten avulla (ks. ISK § 351). Muuntelujohdinten merkitys on semanttisesti lähellä tavan ilmaismista. Yleensä teonlaadun ilmaiseminen ymmärrettäneen verbilekseemin ominaisuudeksi, kun taas tavanilmauksiksi ymmärretään monisanaiset ilmaukset, vaikka semanttisesti merkitykset olisivat hyvinkin läheiset. Niinpä tässä kuvatuissa ilmauksissa, kuten *läähättää tiheästi*, on elementti *tiheästi* tulkittavissa lähinnä tavanilmaukseksi, vaikka se modifioikin verbiprosessin teonlaatuja. Siksi puhun tässä artikkelissa *teonlaadunsävyisestä tavasta*.

2 Aineiston koostumus ja esittäminen analyysiluvuissa

Aineistona tutkimuksessa on käytetty Kielipankin aineistoa, joka on kerätty Korp-konkordanssihakutyoäkalun avulla. Puolet aineistosta muodostavat yleiskieliset sanomalehtitekstit 1990-luvulta (CSC:n Kielipankin Suomen kielen tekstikokoelman lehdet) ja toisen puolen Internetin keskustelutekstit 2001–2016 (Aller Media Oy, Kielipankin Suomiz4-aineisto). Taulukko 1 ilmaisee ensisijaisesti tutkimani aineiston koon. Suluissa kerätyn määrän jälkeen on suluissa ilmoitettu, kuinka paljon muotoa löytyy korpuksista (taulukko 1):⁸

Taulukko 1.
Kerätty tiheyden adverbialit.

	Kielipankki, Lehdet (144 117 021 sanetta)	Kielipankki, Suomiz4 (2 663 114 497 sanetta)	Yhteensä
<i>tiheästi</i>	50 (289)	50 (2 791)	100
<i>tiuhasti</i>	22 (22)	50 (130)	72
<i>taajasti</i>	4 (4)	14 (14)	18
<i>harvasti</i>	4 (4)	50 (94)	54
<i>useasti</i>	50 (993)	50 (53 969)	100
<i>monesti</i>	50 (3 448)	50 (187 442)	100
<i>tiheään</i>	50 (515)	50 (6 534)	100
<i>tiuhaan</i>	50 (877)	50 (9 002)	100
<i>taajaan</i>	50 (223)	50 (1 778)	100
<i>harvaan</i>	50 (210)	50 (3 985)	100
<i>usein</i>	50 (38 355)	50 (919 950)	100
<i>harvoin</i>	50 (6 124)	50 (168 786)	100
Kaikki yhteensä	480	564	1044

Aineisto on kerätty siten, että aineistosta on etsitty vasemmassa sarakkeessa mainittu sananmuoto. Saaduista tuloksista on kerätty 50 ensimmäistä kummastakin aineiston osasta, ja jos muotoja on löydetty vähemmän kuin 50, on kerätty kaikki löydetty. Sanoista *tiuhaan* ja *taajaan* on etsitty kaikkia muotoja erottelematta vielä attributiivikäyttöä adverbialikäytöstä (mukana on siis myös esim. adjektiiviattribuutteja, kuten lausekkeessa *tiheään metsään*). Tarkoitus on ollut siis kerätä kaikista 12 lekseemistä 100 ensimmäistä käyttöesimerkkiä; määrä ei ole yksittäisen sananmuodon kohdalla suuri, mutta kun sanoja on tutkittavana 12, koko aineiston kooksi on tullut 1 044 käyttöesimerkkiä. Suluissa oleva luku puolestaan kertoo aineiston kaikkien esiintymien määrän. Taulukosta 1 nähdäänkin, että ajallisen tiheyden kuvaamisen muotojen

8. Haut on tehty muodossa "sana on tiheästi/tiheään/taajasti" jne., valitsematta sanaluokkaa tai hakematta perusmuodolla (esim. "sanon perusmuoto on tiheästi"); näin ollen mukana ei ole esimerkiksi sellaisia, joissa sanaan liittyy jokin liite, kuten *tiheästikin*.

keskinäinen yleisyysero on todella suuri: esimerkiksi *taajasti* esiintyy mittavassa Suomi24-aineistossa vain 14 kertaa, mutta frekventti *usein* 919 950 kertaa.

Morfologisten muotojen frekvenssierot eivät ole tämän tutkimuksen fokuksessa, mutta kun katsotaan muotojen yleisyyttä, voidaan havaita, että leksikaalistumisen aste näyttää korreloivan ilmausten frekvenssin kanssa. Kaikkein leksikaalistuneimmat ajan adverbis *usein* ja *harvoin* ovat myös muodoista ehdottomasti frekventeimmät (Suomi24-aineistossa *usein* 919 950 ja *harvoin* 168 786 esiintymää). Seuraavaksi tavallisimpia ovat jo osin leksikaalistuneet illatiivimuodot (*tiheään* 6 534, *tiuhaan* 9 002, *harvaan* 3 985, *taajaan* 1 778 esiintymää), kun taas kenties vähiten leksikaalistuneet *sti*-muodot ovat harvinaisimpia (*tiheästi* 2 791, *tiuhasti* 130, *harvasti* 94 ja *taajasti* 14 esiintymää). *Sti*-muodoista vain *monesti* on todella frekventti (Suomi24-aineistossa 187 442 esiintymää), mutta sillä ei olekaan toista sijamuotoa, jonka kanssa se vaihtelisi. Lähin synonyyminen ilmaus on *monta kertaa* (129 548 esiintymää).

Kielipankin Korp-hauilla oli aineistoa kerätessä mahdollista kerätä yhden tekstikappaleen kokoinen konteksti, mikä on tutkimieni esimerkkien laajuus. Esimerkit on sitten analysoitu niin, että päähuomio on ollut kerättyjen adverbiaalien merkityksessä kontekstissaan.

Avaan seuraavaksi analyysilukujen (3.1–3.3) taulukoiden sarakkeiden lyhenteet. ”Temp. advli” merkitsee adverbialia, jolla on kontekstissaan temporaalinen merkitys (esim. *Kun 104-vuotias Kerstin Björnström katsoo pitkää elämäänsä taaksepäin, hän hymyilee taajaan*, Aamulehti 1999); ”Spat. advli” on adverbiaali, jolla on kontekstissaan spatiaalinen merkitys (esim. *Aikaisemmin muurin päälle oli sementtiin upotettu taajaan lasinsirpaleita*, Aamulehti 1999). ”Temp./spat. advli” on adverbiaali, joka on kontekstissaan mahdollista tulkita sekä spatiaalisesti että temporaalisesti (esim. *Tuolalaisia artikkeleita on eri lehdissä aika taajaan nykyisin*, Suomi24); *monesti* kuitenkin temporaalinen merkitys on kenties luontevampi. Kvantifioivaa merkitystä (karkeasti ’paljon’, ’vähän’), joka tulee esille muun muassa alaluvuissa 3.1 ja 3.3, ei ole sijoitettu taulukoihin erikseen, sillä se on pragmaattissävyyinen merkitys ja pikemminkin luennan aikaansaama sävy kuin varsinainen merkityskategoria. Kvantifioiva luenta voi syntyä sekä spatiaalisen että temporaalisen merkityksen kautta (ks. 4.3). ”Spat. attr.” merkitsee spatiaalista adjektiiviattribuuttia eli etumääritettä, jolla on spatiaalinen merkitys (esim. *harvaan heinikkoon*).

Luvussa 3 olevissa taulukoissa on viimeisenä sarakkeena kohta ”Muuta”. Sinne on sijoitettu sellaisia esimerkkejä, jotka ovat joko saman esimerkin toistoja, mahdolltomia tulkita tai yksittäistapauksia. Korp-haut tuottavat jonkin verran myös saman esimerkin toistoja, ja vaikka nämä on koetettu karsia jo keräysvaiheessa, muutama on päässyt mukaan aineistoon. Niitä ei ole kuitenkaan laskettu useampaan kertaan. Lisäksi varsinkin Suomi24-aineistossa on välillä esimerkkejä, joita ei ole mahdollista analysoida: joko ne ovat aivan fragmentaarisia tai muuten hyvin vaikeita ymmärtää. Esimerkit on esitetty löytömuodossaan, enkä ole korjannut niiden kirjoitusvirheitä.

3 Aineiston käsittely

3.1 *Tiheä-, taaja- ja tiuha*-adjektiivien muodot

Kun tarkastellaan adjektiivien *tiheä*, *tiuha* ja *taaja* illatiivi ja *sti*-muotoja, niiden jakauma on aineistossani taulukon 2 mukainen. Viiva (–) taulukossa ilmaisee, että käyttö on mahdoton, ja o sitä, että käyttö olisi mahdollinen, mutta sellaista ei sattunut otokseen.

Taulukko 2.

Muodot tiheästi, tiheään, taajasti, taajaan, tiuhasti, tiuhaan.

	I Temp. advli	II Spat. advli	III Spat. attr.	IV Temp./ spat. advli	V Fraasi A _{III} tahtiin	VI Metaf. advli/ attr.	VI Muuta	VII Yht.
<i>tiheästi</i>	47	39	–	10	–	3	1	100
<i>tiheään</i>	33	30	11	4	17	1	4	100
<i>taajasti</i>	4	8	–	5	–	–	1	18
<i>taajaan</i>	58	17	0	17	2	–	6	100
<i>tiuhasti</i>	53	10	–	3	–	–	6	72
<i>tiuhaan</i>	56	5	0	4	33	–	2	100

Kuten sarakkeista I–II nähdään, temporaalinen merkitys (esimerkit 1–4), jota tässä en vielä erottele toistuvuuden ja teonlaadun kuvaamisen suhteen, on kaikkien kolmen adjektiivin adverbiaaleilla yleisempi kuin spatiaalinen merkitys (esimerkit 5–6):

- (1) En tiedä, miten **tiheästi** Maanmittauslaitos päivittää karttatiedostojaan. (Suomi24)
- (2) Myöhemmin hän vaihtoi **taajaan** opiskelu - ja työpaikkaa sekä riiteli toisten maanpakolaisten kanssa demokratian tuomisesta Kiinaan. (Aamulehti 1999)
- (3) Lämpimällä säällä ei oikeastaan muu auta, kuin vaihtaa akvaarioon **tiuhasti** viileämpää vettä, lisätä ilmastusta, poistaa kannen peitinlasit, samuttaa valo ja pitää ikkunaverhot suljettuna. (Turun sanomat 1999)
- (4) Minulla on olusta mennyt kurkusta alas jokusen vuoden aivan liian **tiuhaan tahtiin**. (Suomi24)
- (5) – – sellainen kestävä, **tiheästi** kudottu sileä sametti maksaa jo kankaana aika paljon (Suomi24)
- (6) Ihmisiäkö jo liikaa maapallolla. Vai onko ihmiset vain ahdettu paikkoihin liian **tiuhasti** (Suomi24)

Myös fraasin *tiheään/tiuhaan/taajaan tahtiin* merkitys on temporaalinen tai joissain esimerkeissä teonlaadunsävyistä tapaa kuvaava; vaikka tässä fraasissa adjektiivi on substantiivin *tahtiin* taipuvana etumääritteenä, kokonaisuus toimii temporaalisena adverbialina (esimerkki 4). Varsinkin *tiuhaan tahtiin* on usein toistuva fraasi (sarake V).

Taajasti on tämän tutkimuksen korpuksissa hyvin harvinainen muoto. Sillä on sekä temporaalisia että spatiaalisia merkityksiä, mutta näin pienen aineiston avulla niiden yleisyyttä ei voi arvioida. Adverbialilla *taajaan* temporaalinen merkitys näyttää tavallisemmalta kuin spatiaalinen: temporaalisia on merkityksistä 60 % ja spatiaalisia 17 %. Lisäksi 17 % esimerkeistä voitaisiin tulkita sekä temporaalisesti että spatiaalisesti, vaikka näilläkin temporaalinen tulkinta on monesti luontevampi. *Tiheän* kohdalla kaksitulkintaisia oli 7 % ja *tiuhalla* puolestaan 4 %. Esimerkit 7–9 ilmentävät näiden muotojen käytössä ilmenevää kaksitulkintaisuutta:

- (7) Kuurosateet saavat Kankaanpään keskustan sadevesiviemärit tulvimaan niin **tiheästi**, että Kankaanpään Yrittäjät ovat tilanteesta huolestuneina lähestyneet kirjeellä Kankaanpään kaupunkia. (Aamulehti 1999)
- (8) Sateella voi olla suurikin merkitys, jos vesipisaroita tipahtelee asvaltelle **taajaan**. (Aamulehti 1999).
- (9) Eilen Teeriharjulla käyneenä ... olen nyt melko **taajasti** käynyt lavoilla tanssimassa.. (Suomi24)

Esimerkissä 7 *tiheästi* voi viitata jo paikalliseen (tulvii monessa paikassa) tai ajalliseen tulvimistapahtumien lähekkäisyyteen (tulvii usein). Esimerkissä 9 voidaan ajatella, että lause *olen nyt melko taajasti käynyt lavoilla tanssimassa* voisi merkitä, että kirjoittaja on käynyt useilla eri tanssilavoilla niin, että niiden maantieteellinen peitto on melko taaja (spatiaalinen merkitys), tai että kirjoittaja on käynyt tanssilavoilla melko usein. Kummankin merkitystulkinnan johtopäätöksenä on kuitenkin, että tanssilavoilla on käyty melko paljon, eli ilmaus on kvantitatiivisesti sävyttynyt, mikä on näille ilmauksille suhteellisen tavallista. Määrän ilmaisemista käsittelem alaluvussa 4.3.

Myös spatiaalisen merkityksen kollokaatiot *taajaan/tiheään* tms. *asuttu* ja *rakennettu* ovat melko tavallisia näillä adjektiiveilla:

- (10) Liikenne on kaupunkien ja muiden **taajaan asuttujen** alueiden hengitys-ilman pahin pilaaja. (Demari 1995).
- (11) Ihmettelen, että joku on kehdannut tuoda **tiheään asutulle** taajama-alueelle noin haukkuherkkiä koiria. (Suomi24)

Pinnallisesti katsoen *tiuhaa* voisi pitää varsin synonyymisenä adjektiivin *tiheä* kanssa. Esimerkiksi NS antaa *tiuhalle* selityksenä vain merkityksen 'tiheä', ja esimerkkeinä kuvataan sekä spatiaalisia että temporaalisia käyttöjä, aivan kuten *tiheän-*

kin kohdalla (NS s.v. *tiuha*; ks. lukua 1).⁹ Myös *taaja* kuvataan samantapaisesti. *Tiuha* on kuitenkin merkityksiltään kapeampi kuin *tiheä*: siltä puuttuu aineen sisäistä rakennetta kuvaava erityismerkitys (esim. *tiheä metalli*) ja myös tuon merkityksen oletettavasti motivoima kuvallinen merkitys (esim. *tiheät ja tarkkaan rajatut tilanteet*). Kun lasketaan tässä tutkitun otoksen *tiheään-* ja *tiheästi*-esiintymät yhteen, niistä 49 % on temporaalisia, 40 % spatiaalisia, 7 % temporaalisia/spatiaalisia ja 1 % metaforisia. Kun lasketaan yhteen muotojen *tiuhasti* ja *tiuhaan* merkitykset, niistä jopa 83 % on temporaalisia ja vain 9 % spatiaalisia. Lisäksi 4 % on kaksitulkintaisia ja 4 % tällä kontekstilla epäselviä. *Tiuha* on siis näistä kolmesta adjektiivista merkitykseltään temporaalisin.¹⁰

Tiuha eroaa *tiheästä* myös siinä, että *tiuha*-adjektiivin muotoja käytetään useammin kuvaamaan teonlaatua kuin *tiheä*-adjektiivin muotoja. Myös NS:n *tiuha*-adjektiivin esimerkeistä muun muassa *valtimo lyö tiuhaan*, *sydän lyö tiuhaan*, *astua tiuhaan* ja *Ampukaa tiuhempaan!* kuvaavat todennäköisesti tapaa, tiheätahtisuutta, eivätkä temporaalista toistuvuutta. Sydämen syke ja valtimon lyöminen ovat luonteeltaan niin nopeatahtisia, että kyseessä on välttämättä prosessin sisäinen ominaisuus; *tiuhasti* lyövä valtimo ei lyö esimerkiksi kerran viikossa vaan 100 kertaa minuutissa. Myös käskyssä *Ampukaa tiuhempaan!* adverbiaali *tiuhempaan* olisi periaatteessa mahdollista lukea joko tavan kuvaukseksi tai toistuvuuden kuvaukseksi, kontekstista riippuen. Jos tarkoitetaan vaikkapa, että ampumaharrastajien tulisi ampua kerran kahdessa viikossa sen sijaan että he harjoittelevat kerran kuukaudessa, lause *Ampukaa tiuhempaan!* voisi kuvata toistuvuuden tiheyttä. Todennäköisesti se kuitenkin kuvaa frekventatiivista tapaa: on ammuttava nopeammin, tiheätahtisemmin. Kuvailen tarkemmin toistuvuuden ja frekventatiivisen teonlaadun eroa alaluvussa 4.2.

3.2 *Useasti, usein, monesti*

Useasti, usein ja *monesti* ovat adverbiaaleina käytettäviä muotoja, joiden kantana on moneutta ilmaiseva pronomini *usea* tai *moni*.¹¹ Muotojen merkityksessä ilmeneekin paitsi temporaalisuus myös indefiniittisen lukumäärän ilmaiseminen, moneus. Adverbiaaleina käytetyt muodot *useasti, usein* ja *monesti* eivät ilmaise varsinaisesti ajallisen toistumisen tiheyttä vaan toistumista yleensä; koska ne kuitenkin ovat merkitykseltään lähimerkityksisiä ja osittain synonyymisiä edellä kuvattujen tiheyden adverbiaalien kanssa, ne on otettu mukaan tähän tutkimukseen. Alla kuvatut merkitykset ovat niin päällekkäisiä ja tulkinnanvaraisia, että niitä ei ole esitetty erikseen taulukossa.

Useasti on polyseeminen: sen merkitys voi olla sekä indefiniittisen multiplikatiivinen 'useita kertoja', jossa tarkka määrä jää ilmaisematta, että temporaalisävyinen

9. Lisäksi *Suomen Sanojen alkuperä* (SSA) esittää, että *tiuha* voi olla adjektiivien *tiheä* ja *tiukka* kontaminaatio.

10. Tarkastelen toisaalla näitä synonyymia- ja käyttöeroja kattavammin (Jääskeläinen 2023a).

11. Pronominien merkitys ei ole identtinen: *usea* ilmaisee, että johonkin kategoriaan kuuluu monta tietynlaista jäsentä avoimesta joukosta. *Moni* sen sijaan tuntuisi merkitsevän, että tietyistä joukosta verrattain suuri osa kuuluu johonkin kategoriaan. *Moni* tuntuisi myös olevan suurempi määrä kuin *usea*.

'usein'. Kontekstista ja luennasta riippuen se on siis merkitykseltään indefiniittisen multiplikatiivinen (esimerkit 12 ja 13) tai temporaalinen (esimerkki 14).

- (12) Janis on ollut **useasti** Suomessa, viimeksi itsenäisyyspäivän alla kahden viikon matkalla. (Aamulehti 1995)
- (13) Aikaisemminkin **useasti tuomittu** nainen sai neljä kuukautta vankeutta, joka muutettiin 90 tunniksi yhdyskuntapalvelua. (Aamulehti 1995)
- (14) Minä käyn **useasti** käenpesän kodissa jossa minusta on kivat ja ymmärtäväiset hoitajat. (Suomi24)
- (15) Ohranjyvän keskusteluporukassa istuskelee Mäkkylän Jönsin, Nylundin Martin, Jokisen Paulin ja Jyrki Otilan joukossa **melkoisen useasti** myös Panu Rajala. (Aamulehti 1995)

Merkitysero on hienovarainen, mutta siinä missä 12–13 kuvaavat kertojen määrää ('monta kertaa'), tuntuu 14 kuvaavan juuri ajallisen toistuvuuden tiheyttä. Merkitykseen vaikuttaa aikamuoto: koska 14:n aikamuoto voidaan tulkita habituaaliseksi preesensiksi, jatkuvasti käynnissä olevaksi, määrän kuvaamisen vivahde tuntuu vähenevän ja temporaalisen toistumisen merkitys korostuu. Esimerkeissä 12 ja 13 *oltu* tai *tuomittu* on tietty määrä kertoja, ja määrä lieenee tiedossakin, koska imperfektissä ilmaistu prosessi kuvataan päättyneenä, mutta määrää ei kerrota, vaan se ilmaistaan indefiniittisenä moneutena. Näiden merkitysten välillä on motivaatiosuunta. Kertojen toistumisen seuraus on, että jotakin tapahtuu myös temporaalisesti *usein*. Kun esimerkiksi joku istuu ravintolan pöydässä tarpeeksi *useasti* eli 'monia kertoja', jossain kohtaa voidaan sanoa, että hän on siellä *useasti* eli 'usein' (esimerkki 15). Lisäksi *useasti* voi olla samaan tapaan yleistyksen väline kuin *usein*, kuten kuvaan alla.

Adverbi *usein* on ehdottomasti yleisimmin käytetty ajallisen tiheyden adverbialeina käytetyistä ilmauksista, joita käsittelen tässä kirjoituksessa (ks. taulukkoa 1). *Nykysuomen sanakirjassa* *usein* saa määritelmän 'lyhyin väliajoin, vähän väliä, tiheästi, monta kertaa, monesti, useasti' (NS s.v. *usein*). Määritelmä viittaa ajalliseen toistuvuuteen, toistuvuuden tiheyteen ja yleensä tapahtumiskertojen määrään. Adverbiaalinen *usein* käytössä korostuukin temporaalisuuden lisäksi määrän ilmaiseminen ja varsinkin yleistäminen: ei puhuta varsinaisesti temporaalisesta sijoittumisesta aikajanalle vaan moneudesta esimerkiksi joukon sisällä eli siitä, että suuri osa jostakin joukosta käyttäytyy kuvatulla tavalla. Kun puhutaan tavanomaisesta ja toistuvasta, toistuvuudessa sijoittuminen ei ole aina pitkittäistä, vaan toistuvat tapahtumat voivat sijoittua myös rinnakkain: samanlaisia tapauksia voi olla monta yhtä aikaa, ja jonkin roolin täyttäjää vaihtelee. Tällainen geneerisyys on *usein*-adverbin käytössä erittäin yleistä. Alla erisävyisiä esimerkkejä:

- (16) Nykyaikainen biosilppuava leikkuri ei jätä paakun paakkua jos terä on terävä ja ruoho leikataan edes jossain määrin **riittävän usein**. (Suomi24)

- (17) Keijo Säilynoja on ollut **usein** leikkauspöydällä, viimeisen vuoden aikana häneltä on leikattu selkä, olkapää ja nilkka. (Aamulehti 1995)
- (18) – Alussa tärkeintä oli saada **usein** heikoissa oloissa asuneille vanhuksille kunnon asunto. (Aamulehti 1995.)
- (19) **Usein** mediassa **taajaan** esiintyvät hölöttäjät eivät ole akateemisesti päte-
vöityneitä tutkijoita, vaan tyypillisesti ansioita vailla olevia pop-up-velhoja.
(Suomi24)

Esimerkit 16 ja 17 ovat sävyiltään temporaalisia, eli tapahtumakerrat ovat ajallisesti toisiaan seuraavia, ja esimerkissä 17 on myös vahvasti määrän kuvaamisen vivahdetta. Sen sijaan esimerkit 18 ja 19 ovat hyviä esimerkkejä yleistämisestä. Esimerkissä 18 joukko *vanhukset* eivät ole (kuin) asuneet monta kertaa peräkkäin heikoissa oloissa, vaan näin on *usein*, kun katsotaan koko joukkoa: suurella osasta vanhuksista on tällainen tilanne, ja useus levittyy joukon kesken. Jokin on siis *tavallista*. Merkitys ei ole varsinaisesti temporaalinen eli merkitys ei sitoudu aikaan, vaan se on enemmän kvanttorimainen (ks. Huumo 2016: 516). Samoin on geneerisessä esimerkissä 19, jossa on peräkkäin kaksi eri tehtävässä olevaa toistuvuuden ilmausta, *usein* ja *taajaan*. *Usein* kuvaa määrää joukossa, ja sen vaikutusalueella oleva *taajaan* puolestaan *esiintymisen* toistumisen tiheyttä. Luentana on: siinä joukossa, jonka muodostavat *mediassa taajaan esiintyvät hölöttäjät*, on tavallista, että joukon jäsenet eivät ole päteviä tutkijoita.

Adverbiaali *monesti* saa NS:ssä kertojen määrään ja temporaalisuuteen viittaavan määritelmän 'monta kertaa, usein, useasti'. Kuitenkin *monesti* ilmaisee yleensä tapahtumakertojen indefiniittistä moneutta, joka ei yleensä ole sävyiltään lainkaan temporaalista: se on aikaan sijoittumisen suhteen indifferenttiä eikä ajan alue välttämättä edes aktivoidu (ks. lukua 5).¹² Yleensä *monesti* onkin ennen kaikkea yleistämisen väline, kuten toisinaan *usein*. Yleistävässä käytössään *usein* ja *monesti* ovat käytössä perustelun vuoksi. Annetaan yleistäviä totuuksia, kuvataan, että jokin on tavallista:

- (20) Lemmikkieläin auttaa **monesti** tasapainottomia ja surullisia. (Suomi24)
- (21) Lapsi voi tuntea jäävänsä täysin ulkopuoliseksi, sillä äiti ja isä ovat **monesti** synnytyksen aikana niin hädissään, etteivät he voi ottaa huomioon muita. (Aamulehti 1995)

Esimerkit 20 ja 21 ovat geneerisiä, ja molemmissa nähdään myös geneerinen yksikkö (*lemmikki, äiti ja isä*; ks. ISK § 1407). Esimerkin 21 *äiti ja isä* eivät ole tietyt äiti ja isä,

12. Ajan alue on mukana sikäli, että finiittimuotoinen verbi tuo lauseeseen ajallisuuden. Tempukset ovat ankkureita, jotka sijoittavat tapahtumat aikajanelle toistensa ja puhehetken suhteen. Finiittiverbien joukossa geneerinen preesens onkin erikoisuus. Geneerisen sävyisissä lauseissa aika ikään kuin menettää merkityksensä, koska tila on voimassa aina, määrittelemättömästi. Aina oleminen on paradoksaalisesti ajatonta.

vaan kuka tahansa äiti ja isä, ja kyseessä ovat eri kerroilla eri äiti ja isä, eivät samat isä ja äiti monta kertaa joko yhden synnytyksen aikana tai useammalla synnytyskerralla.

Tällainen geneerisyys on ilmauksen *monesti* käytössä tavallisinta. Joskus harvoin tapahtumakertojen määrää ilmaiseva *monesti* kuitenkin saa myös temporaalista sävyä niin kuin esimerkissä 22:

- (22) – **Monesti** tekisi mieli laiskotella, mutta silloin täytyy ajatella, että lenkille on lähdettävä, jos aikoo elää. (Aamulehti 1995)

Esimerkissä 22 temporaalinen sävy johtunee osin toisesta adverbialista *silloin*, joka sijoittaa koko lauseen ilmaisevan tapahtumisen johonkin aikaan (‘sillä hetkellä, kun tämä tapahtuu’). Adverbialina käytetyn *monesti*-muodon käyttö on pragmaattisesti erittäin kiinnostavaa, mutta toistuvuuden tiheyttä sillä ei näy kuvattavan.

3.3 *Harvasti, harvaan, harvoin*

Harvasti, harvaan ja *harvoin* kuvaavat spatiaalisen ja temporaalisen tiheyden vasta-kohtaa. *Harvasti* ja *harvaan* -muodoilla on sekä spatiaalista että temporaalista merkitystä, kun taas instruktiivimuotoinen *harvoin* on leksikaalistunut kuvaamaan yksinomaan temporaalista harvuutta. Kaikilla muodoilla on myös määrän kuvaamisen vivahdetta: jotakin on vain vähän, jokin on epätavallista.

Taulukko 3.
Muodot *harvasti, harvaan*.

	Temp. advli	Spat. advli	Spat. attr.	Temp./ spat. advli	fraasi <i>harvaan</i> <i>tahtiin</i>	Prono- mini	Muuta	Yht.
<i>harvasti</i>	16	30	–	1	–	–	7	54
<i>harvaan</i>	6	55	16	1	6	15	1	100

Sanana *harva* on kiinnostava polyseemisyydestään. NS (s.v. *harva*) antaa sanalle neljä melko erilaista mutta selvästi sukua olevaa merkitystä. Näistä käyttö vähäistä joukkoa ilmaisevana indefiniittisenä pronomininä on omana kohtanaan I, esim. *harvoilla ihmisillä on omintakeisia ajatuksia, harva siihen pystyy*. Adjektiivikäytöstä spatiaalinen ja temporaalinen merkitys ovat samassa kohdassa, joka jakautuu kahtia osiin ”1. jonka osat ovat (suhteellisen) kaukana toisistaan; ei tiheä, harsea, hatara;) (tiheä, tiuha, taaja, tiivis, hieno” ja ”2. suhteellisen pitkien väliaikojen jälkeen toistuva, silloin tällöin tapahtuva, hidas(tahtinen);) (taaja, tiheä, nopea”. Esimerkkeinä annetaan muun muassa spatiaaliset *harva latva, pensaikko, harvat hampaat, harva asutus* sekä temporaaliset *harva soutu, ammunta ja kellon harva naksahdus*. Erikseen on kohdassa II.3. ”adverbisia käyttötapoja”, esimerkiksi *harvassa kasvavia puita*, sekä temporaalisia esimerkkejä, kuten *junia lähtee harvaan ja koira haukkuu harvempaan kuin*

tavallisesti. Hakusana *harvasti* on kokonaan erikseen, ja sille annetaan esimerkeiksi muun muassa spatiaaliset *pinota harvasti*, *harvasti viivoitettu pinta* ja temporaalinen *harvasti esiintyvä tapaus*. Taulukko 3 kuvaa eri merkitysten jakauman tutkimassani aineistossa.

Harvasti on korpuksissa epäfrekventti: siitä ei ole saatu kokoon 100:aa esimerkkiä. Se on kuitenkin löytämissäni esimerkeissä adverbialina merkitykseltään useammin spatiaalinen (ks. esim. 23) kuin temporaalinen (esim. 24).

- (23) Kohteissa voi ottaa mallia siitä, miten voi sisustaa suurten ketjujen halpis-huonekaluilla kohtalaisen tyylikkäästi. Toinen vaihtoehto on sisustaa **harvasti**, mutta tarkoituksenmukaisesti uniikkihuonekaluilla, kalliilla sellaisilla. (Kangasalan sanomat)
- (24) Kivuthan alkoivat kyllä aika **harvasti** joten ehkä ne kuukautiset on sitten tu-
lossa pikkuhiljaa. Kipuja on jokapäivä joten eikö se tarkoita niiden alkamista
tässä lähiaikoina? (Suomi24)

Muodon *harvaan* löydökset puolestaan heijastavat hyvin *harvan* monia merkityk-
siä. Ensimmäiseen 100 löydökseen mahtuu 16, joissa *harvaan* on spatiaalisena attri-
buuttina (eli NS:n merkityksissä adjektiivi), ja 15, joissa muoto *harvaan* on pronomini,
sekä 68, joissa *harvaan* on käytössä adverbialina. Adverbialikäytöissä se on selvästi
useammin spatiaalinen kuin temporaalinen: temporaalisia on adverbiaaleista vain 18 %
(mukaan lukien *harvaan tahtiin*) (esimerkit 26, 27), kun taas spatiaalisia adverbiaa-
leista on 81 % (esim. 25). Oletettavasti muotoja *harvasti* ja *harvaan* ei ole tarvetta
käyttää usein temporaalisesti, kun muotona tavallisempi ja yksinomaan temporaalis-
merkityksinen *harvoin* on myös tarjolla. Spatiaalisen merkityksen esimerkeissä *har-
vasti* tai *harvaan asuttu/rakennettu* ovat tavallisia kollokaatioita (25).

- (25) Maa on keskimäärin hyvin **harvaan asuttu**, ja Yhdysvaltain rajan tuntumaan
keskittyvä asutus on vahvasti amerikkalaisen massakulttuurin vaikutuksen
alainen. (Aamulehti 1995)
- (26) Urkupisteet soivat pelkkinä kulisseinä, ja niinpä kontrabassojen **harvaan**
vuorotteleva cis-fis ajautuu vaskikuoron edelle. (Helsingin Sanomat 1995)
- (27) Loikalan mukaan niitä tulee säännöllisesti mutta **harvaan tahtiin**, noin ker-
ran viikossa. (Aamulehti 1999)

Kuten edellä kuvattujen *tiheästi/tiheään*, *tiuhasti/tiuhaan* ja *taajasti/taajaan*-
muotojen kohdalla, myös *harvasti/harvaan*-adverbialien käytössä on mahdollista
erottaa tapauksia, jotka tuntuvat kuvaavan joko toistuvuutta tai teonlaadunsävyistä ta-
paa (tarkemmin alaluvussa 4.2).

Harvoin on aina merkitykseltään temporaalinen ja käytössä aina adverbialina, jo-
ten sitä ei ole merkitty erikseen taulukkoon. Kuitenkin myös *harvoin*-adverbialilla

on käyttöjä, joiden pragmaattiset ulottuvuudet lisäävät temporaaliseen merkitykseen myös muita vivahteita: kuten kuvattiin edellä *usein-*, *useasti-* ja *monesti-*adverbiaalien kohdalla, myös *harvoin* liittyy usein tapauksiin, joilla tehdään yleistyksiä tai puhutaan enemmän tavanomaisesta määrästä kuin tosiasiallisesta temporaalisesta sijoittumisesta. Tällaisia ovat seuraavat esimerkit:

- (28) Erikoissuuri XXL kummastuttaa sekin pienuudellaan. Hihanmittaa ja lahkeen pituutta on kyllä säästelemättä lisätty, **mutta harvoin ylipainoisten kädet tai jalat ovat tuplasti pitemmät kuin ns. normaalipainoisten miesten.** (Aamulehti 1995)
- (29) **Nykynuoret harvoin todella uskovat jumalaan** ja silti heille syydetään koulussa Jeesuksen oppeja ja sääntöjä vaikka he eivät edes usko koko juttuun. (Suomi24)

Esimerkeissä 28 ja 29 kyseessä on geneerisyys: *ylipainoiset* ja *nykynuoret* ovat yleistäviä kategorioita. Kun katsotaan ylipainoisten tai nykynuorten kategoriaa, harvalla joukossa on tuplapitkät kädet tai harva uskoo jumalaan. Kyse ei ole siitä, että joidenkin kategorian esimerkkijäsenten käsien pituus tai usko vaihtelisi, ja se toisinaan (mutta *harvoin*) olisi tuplapitkän tai uskomisen puolella.

Harvoin on monesti sävyiltään kvantifioiva niin kuin muutkin esitellyt adverbiaalit. Seuraavissa esimerkeissä puhutaan ajallisen sijoittumisen lisäksi myös pienestä määrästä, niin kuin usein, kun käytössä on *harvoin*:

- (30) Erehtyväisyys **vähenee** ylöspäin mentäessä. Käräjäoikeuksien päätöksiä **muutetaan yhtä mittaa** hovissa. Korkein oikeus purkaa **äärimmäisen harvoin** päätöksensä. Karpo ei erehdy **enää koskaan**. (Aamulehti 1995)
- (31) Ihmisiä meteoriitit vahingoittavat **harvoin** eikä tietävästi **kukaan** ole kuollut törmäyksissä. **Tämän vuosikymmenen ajalta** tunnetaan **kolme tapausta**, joissa meteoriitti on iskeytynyt autoon. (Aamulehti 1995)

Esimerkissä 30 puhutaan määrän vähenemisestä, mutta ajallisen toistumisen kautta. Toisessa päässä asteikkoa on suurta määrää ilmaisemassa temporaalisen toistuvuuden ilmaus *yhtä mittaa* ja toisessa ääripäässä nollamäärää ilmaisemassa *ei enää koskaan*. Lähelle asteikon vähyyden päätä sijoittuu *äärimmäisen harvoin*, joka on siis sekä temporaalinen että samaan aikaan määrää ilmaiseva. Samoin esimerkissä 31 puhutaan tapahtumien sijoittumisesta ajanjaksoille, mutta sen kautta todistellaan samalla vähäisestä määrästä. *Harvoin*-sanankäytössä onkin monessa tapauksessa vaikea erottaa merkityksen semanttis-pragmaattisia osia temporaalinen – geneerinen – määrän kuvaus. Kun käytetään adverbia *harvoin*, tapahtuminen on sidottu aikaan, mutta on melko lailla tulkinnan asia, katsotaanko, että aikaulottuvuus korostuu lainkaan, vai puhutaanko kuitenkin ennen kaikkea erilaisten joukkojen tai tilanteiden tavallisista ominaisuuksista tai määrästä.

4 Analyysin yhteenvetoja

4.1 Merkitysten jakautuminen

Edellä esitin kootusti seuraavaa: Muodoilla *tiheästi*, *tiheään*, *tiuhasti*, *tiuhaan*, *taajasti*, *taajaan*, *harvasti* ja *harvaan* on kaikilla sekä temporaalisia että spatiaalisia käyttöjä. Kaikilla voidaan lisäksi kuvata sekä teonlaadunsävyistä tapaa että ajallista toistumista. *Harvasti* ja *harvaan* ovat selvästi useammin spatiaalisessa kuin temporaalisessa käytössä. *Tiheästi* ja *tiheään* ovat melko tasaisesti spatiaalisessa ja temporaalisessa käytössä, kun taas *taajasti/taajaan* ja varsinkin *tiuhasti/tiuhaan* ovat selvästi useammin temporaalisia kuin spatiaalisia. Muoto *harvoin* on yksinomaan temporaalinen. Kaikilla näillä muodoilla on tavallista kuvata epäsuoremmin myös määrää. Muodot *useasti*, *usein* ja *monesti* ovat merkitykseltään muista poikkeavia sikäli, että ne eivät kuvaa toistumisen tiheyttä vaan toistumista yleensä; kuitenkin niiden käyttö ei suinkaan aina ole temporaalista vaan saattaa kuvata myös geneeristä tavallisuutta. Lisäksi myös lähisynonymien muotojen välillä on eroja: esimerkiksi *tiuhasti* ja *tiuhaan* (*tahtiin*) kuvaavat useammin teonlaadunsävyistä tapaa kuin *tiheästi* ja *tiheään* (*tahtiin*).

4.2 Toistuvuus ja tapa

Edellä kuvasin, että adverbiaaleilla *tiheästi*, *tiheään*, *tiuhasti*, *tiuhaan*, *taajasti*, *taajaan*, *harvasti* ja *harvoin* voidaan kuvata kahdenlaista temporaalisävyistä merkitystä: sekä toistumista ajassa että prosessin sisäistä frekventatiivisuutta, joka on teonlaatuun liittyvä, enemmän tapaan rinnastuva merkityspiirre. Tapa on verbeillä ilmaistavien prosessien ominaisuus. Sisäinen ajallinen jäsentyminen ei ole pitemmän aikajänteen tapahtuma niin kuin toistuminen, vaan prosessin erottamaton ominaisuus, jollainen myös tapa yleensä ottaen on (ks. König 1995: 64–66; Jääskeläinen 2013: 258–261). Temporaalisävyinen tavanilmaus kertoo siis prosessin laadusta, ei sen toistumisesta. Valaiseva esimerkki iteratiivisesta tai frekventatiivisesta teonlaadusta, joka ilmaisee tapahtuman sisäistä rakennetta, on 32:

- (32) Meillä oli tänään päivällä 2vuotiaan Ukko koiran leikkaus . Sai mukaan antipiootit ja särkylääkkeet . Sydäntä särkee nyt pieni vinkuminen ja ei mielellään olisi maate .. **välillä myös läähättää tiuhasti** .. (Suomi24)

Esimerkissä on kaksi mahdollisesti temporaalista adverbiaalia: ilmauksessa *välillä* [koira] *myös läähättää tiuhasti* adverbiaali *välillä* kuvaa temporaalista toistuvuutta ja sen epäsäännöllisyyttä, mutta *tiuhasti* kuvaa tässä sen sijaan teonlaadunsävyistä tapaa, läähättämisen sisäistä nopearytmisyyttä. Siinä missä *välillä* on temporaalinen adverbiaali, sen vaikutusalaan sijoittuva *tiuhasti* on pikemminkin tavanilmaus (ks. Huomo 1997). Sen sijaan esimerkki 33 voinee kuvata yhtä hyvin joko tapaa tai toistuvuutta:

- (33) ja just oli toisessa ketjussa että **silmiään tiuhasti räpyttelevä mies** voi tarkoittaa ihastunutta miestä (Suomi24)

Esimerkistä 33 on mahdotonta tietää, tarkoitetaanko, että mies räpyttelee melko usein silmiään (toistuvuuden tiheys) vai onko räpyttely tapahtuessaan nopeaa (tapa).

Temporaalisen toistuvuuden tiheys ja temporaalissävyinen tiheästi frekventatiivinen tapa ovat monesti lähellä toisiaan, ja joskus niiden erottaminen on vaikeaa; kyseessä on itse asiassa hahmotuksellinen ja kuvauksellinen mittakaava- tai resoluutioero. Ajatusta voidaan havainnollistaa kognitiivisen kielentutkimuksen konstruoinnin ja mielikuvaisuuden avulla. Konstruointiin vertauskuvallisena katsomisena kuuluu Langackerin (1987: 99–182; 2008: 55–89) kuvauksessa erilaisia ulottuvuuksia. Eräs näistä on spesifisyys–skemaattisuus-jatkumo, jota Langacker kuvaa myös granulariteetin ja resoluution käsitteiden avulla. Kun tarkastellaan kohdetta, kuva voi olla joko hyvin yleinen ja summittainen eli skemaattinen, tai huomio voidaan kohdistaa yhä pienempiin yksityiskohtiin, jolloin kuva on spesifi. Temporaalisen tapahtumisen toistumisen tiheyden ja frekventatiivisen, teonlaadunsävyisen tavan välillä on juuri tällainen mittakaava- tai resoluutioero: kyse on pohjimmiltaan samasta ilmiöstä, mutta eri mittakaavassa. Kun käytetään esimerkiksi adverbialia *tiuhasti*, voidaan erilaisen resoluution asteella tarkastella joko jaksojen sijoittumista laajemmalle aikajanelle – vaikkapa sadalle vuodelle – tai voidaan tutkia prosessin sisältä, ikään kuin katsoisimme mikroskoopilla. Kun siis sanotaan, että *välillä* [koira] *läähättää tiuhasti* (esimerkki 32) ei tarkoiteta, että välillä koira läähättäisi 'usein' – toinen temporaalinen adverbiali *välillä* tekee tämän tulkinnan mahdottomaksi – vaan koira läähättää siten, että läähättäminen on prosessin koostumuksen kannalta nopeatahtista. Ero on siis mittakaavassa: tarkasteltavana on teonlaadun ja tavan kohdalla huomattavan lyhyt aikajakso, kenties muutama sekunti, kun taas toistuvuudessa tarkasteltava jakso voi olla tunti, viikko, vuosi tai sata vuotta. Kun zoomataan muutaman sekunnin jakson lähikuvasta yhä pitempiin ajanjaksoihin, jossain kohtaa frekventatiivinen teonlaatu ei ole enää fokuksessa ja voidaan havaita esimerkiksi samanlaisten tapahtumakertojen toistuminen. Tätä voidaan verrata ihmisen tiedonkäsittelyyn ja hahmontunnistamiseen: Jossakin kohtaa havaintojärjestelmässämme on kynnyskohta, jolloin yksittäiseksi, toistuvaksi läpsäykseksi tulkittava hahmo tulee niin lähelle toisia läpsäyksiä, että ne hahmottuvatkin yhdeksi, sisäisesti tiheäksi jaksoksi läpsäyksiä. Jossain kohtaa tulee vielä kynnys, jonka jälkeen erilliset läpsäykset eivät ollenkaan erotu, vaan havainto on vain yhdestä kontinuaatiivisesta äänestä (tai liikkeestä). (Ks. Sheft 2010; Darwin 2010 äänten hahmottamisesta.)

Mittakaava liittyy siis prosessin sisäisen jäsentymisen ja toistumisen tiheyden erottamiseen. Mittakaava voi kuitenkin vaihdella silloinkin, kun puhutaan toistumisen tiheydestä. Tekemisen laadusta ja normin sijoittumisesta asteikolle riippuu, koska jokin tapahtuu esimerkiksi *tiheästi* tai *harvoin*: toisinaan harvaan tahtiin on noin kerran viikossa (esim. 27), toisinaan harvoin on kolme kertaa vuosikymmenessä (esim. 31).

4.3 Toistuvuus ja määrän ilmaiseminen: olioiden ja tapahtumien kvantifiointi

Monissa tämän aineiston spatiaalista tai temporaalista tiheyttä ilmaisevissa esimerkeissä välittyy myös määrän ilmaiseminen. Tämän tutkimuksen aineistossa myös eräät ensisijaisesti spatiaalista tai temporaalista levittyneisyyttä ilmaisevat eri

adverbiaalimuodot (sekä *sti-* että illatiivimuodot) voivat olla kvantitatiivisesti värityneitä¹³, kuten seuraavissakin esimerkeissä:

- (34) Pörssin hyvä meno on tehnyt optiopelistä yrityksissä jo **taajasti** johdon uuden tuloksellisen palkitsemisjärjestelmän. (Kaleva 1998–1999)
- (35) Sanokaapa, miten noita neukkulaan repsahaneita änkyröitä riittää **taajasti** kepuissa ja jopa johtotehtävissä? (Suomi24)
- (36) Ovi on aukeillut keväällä Joensuussa Työtorilla niin **tiuhasti**, että saranat olivat jo voitelun tarpeessa. (Karjalainen 1995)

Näistä 34:ssä adverbiaali *taajasti* on sijoittumisen levittyneisyyttä ilmaiseva, mutta ilmaisee myös määrää: tällaisia yrityksiä on taajassa, runsaasti. Kenties optiopeli on peräti *tavallista*; jo aikaisemmin huomattiin toistuvuuden, geneerisyyden ja tavanomaisuuden yhteys. Esimerkissä 35 *taajasti* voi olla yhtä hyvin spatiaalinen kuin temporaalinen – *änkyröitä* voi esiintyä yhtä hyvin samanaikaisesti kuin temporaalisesti peräkkäin, ja kumpi on kyseessä, ei esimerkistä ilmene – mutta tässäkin esimerkissä sillä ilmaistaan myös suurta määrää. Esimerkissä 36 *tiuhasti* ilmaisee ensisijaisesti temporaalista tiheyttä. Sekin saa myös määrän kuvaamisen vivahdetta: ovi on aukeillut paljon.

Määrän merkitys voi siis syntyä paitsi spatiaalisen tiheyden myös temporaalisen toistumisen runsauden kautta. Voidaan laskea yhtä hyvin olioita kuin prosessien tapahtumakertoja, ja on myös temporaalista runsautta, joka on merkitykseltään lähellä multiplikaatiivisuutta, kertojen määrän ilmaisemista. Määrän ilmaisemisen merkitys seuraa luontevasti jo adjektiivien *tiheä*, *taaja* ja *tiuha* kollektiivisesta merkityksestä – osia on oltava suhteellisen paljon, jotta ne voivat muodostaa *tiheän*, *taajan* tai *tiuhan* vaikutelman.

Alaluvussa 3.2 todettiin, että *usea*-adjektiivin muodot *useasti*, *usein* ja myös muoto *monesti* ilmaisevat paitsi toistumista myös määrää; tämän motivoi jo *usea*- ja *moni*-sanojen indefiniittistä, kohtalaista tai suurta lukumäärää ilmaiseva merkitys. *Usea* ei itsessään olekaan temporaalinen vaan juuri moneutta ilmaiseva, ja temporaalinen merkitys kuuluu vain sen tietyille muodoille (*usein*, *useasti*, *useaan*). Määrän ilmaiseminen kuuluu samoin jo lähtökohtaisesti *harva*-sanana pronominimerkitykseen (esim. *Kun niin harvaan ihmiseen voi luottaa täällä*), ja NS antaakin *harvan* pronominimerkitykselle määrään viittavan selityksen 'ei moni, muutama, jokunen'. Sen sijaan *harva*-adjektiivin spatiaalinen tiheyden merkitys ei ole ensisijaisesti määrää kuvaava (kuten ilmauksissa *harva aita*, *harvaan asuttu*).¹⁴

13. Määrän ilmaisemisen sävy liittyy yleisemminkin *sti*-muotoihin. Sävy ei kuitenkaan johdu tilan ja ajan kuvauksissa vain *sti*-muodosta. Eräiden *sti*-muotojen tavallinen merkitys on kuvata määrää ja intensiteettiä (esim. *hirveästi*, *reilusti*, *pirusti*) (ks. ISK § 373–374; Jääskeläinen 2023b: 374–377). Määrää ilmaisevat myös tapahtumakertoja kuvaavat multiplikaatiiviset muodot, joissa *-sti* liittyy numeraaliin tai määrää ilmaisevaan pronominiin (esim. *kolmesti*, *sadasti*, *muutamasti*, *useasti*). Jo aikaisemmin on huomattu, että toisinaan *sti*-muoto tai muu tavanilmaus saattaa saada määrän ilmaisemisen vivahdetta silloinkin, kun se ensisijaisesti ilmaisee adverbiaalina esimerkiksi tapaa. Piitulainen (1982: 79) kuvailee näitä adverbiaaleja ”kvantitatiivisesti värittyneiksi”.

14. Näihinkin ilmauksiin vähäisen määrän merkitys kuuluu kuitenkin epäsuorasti, sillä jos jokin on

Alaluvussa 3.3 kuvattiin, miten adverbien *harvoin* käyttöön kuuluu monessa tapauksessa määrän kuvaamisen vivahde. Adverbiaaleilla *harvasti* ja *harvaan* määrän kuvaamisen merkitys on vähemmän ilmeinen eikä aina ole luennassa oleellinen. Kuitenkin konteksteissaan myös spatiaaliset ja temporaaliset *harvasti* ja *harvaan* kuvaavat toisinaan määrän asteikon negatiivista päätä eli vähyyttä. Kertoja tai esiintymiä on vain vähän:

- (37) Ilveksiä on Venäjällä **runsaasti** Ilomantsin kohdalla mutta vain **harvasti** Suomen puolella. Kymen läänissä on **hyvin** karhuja, mutta **vähemmän** muualla. Rajan toisella puolella niitä on **runsain mitoin**. (Karjalainen 1994)
- (38) Uuteen elämään on totuttava; adjutantti ei avaa ovia ja puhelin soi **harvaan**. (Aamulehti 1999)

Esimerkissä 37 rinnastetaan määrän ilmauksia; esimerkiksi ilveksiä on toisaalla *runsaasti*, mutta toisaalla *harvasti*. Tässä *harvasti* motivoituu spatiaalisen harvuuden kautta; kun ilveksiä on spatiaalisesti harvassa, niitä on vähän. Esimerkissä 38 määrän vähyys motivoituu puolestaan temporaalisen harvuuden kautta: puhelin ei soi usein, se soi vain vähän. Myös määrän vähyden kuvaamisen vivahteeseen voidaan siis päästä molempia reittejä: sekä spatiaalisen harvuuden että temporaalisen harvuuden kautta.

5 Miten ajallisen tiheyden kuvaukset motivoituvat? Ajan kuvaaminen ja metaforisuus

Edellä on kuvattu temporaalisen tiheyden ilmauksia ja kuvattu niiden avulla ilmaistuja eri merkityksiä, joita olivat spatiaalinen tiheys, teonlaadunsävyinen tapa, temporaalisen toistumisen tiheys sekä määrän ilmaiseminen. Eräitä käytetään yleistämisen välineinä. Tässä jaksossa pohdin sitä, miten ajan temporaalisen tiheyden kuvaukset motivoituvat.

Mitä aika on? Kysymykseen voidaan tuskin kielentutkimuksen aseina vastata. Varsinkin erilaisia vastauksia saadaan esimerkiksi fysiikan, filosofian tai uskontotieteen lähtökohdistakin (esim. Lehti 2000; Vilkkio 2000; Kamppinen 1999). Koska ihminen hahmottaa aikaa epäsuorasti – mikään aisti ei sitä suoraan mittaa, vaan vihjeinä käytetään esimerkiksi kuljettua matkaa tai kuultuja ääniä –, myös ajan kuvaamiseen käytetään epäsuoria keinoja. Aikaa kuvataan eri kielissä erilaisin metaforin. Metaforatutkimuksen perususkomus on ollut, että kuvallinen merkitys perustuu konkreettisemmalle, peruslaatusemmalle merkitykselle, näin myös ajan kuvaamisessa (esim. Lakoff & Johnson 1990; Johnson 1987; Radden 1996; Moore 2014).

Klassisessa metaforakirjassaan *Metaphors we live by* Lakoff ja Johnson (1980: 7–9) kuvaavat ajalle muutamia keskenään erilaisia käsitteistyksiä. Länsimainen kielenkäyttö heijastelee esimerkiksi metaforia AIKA ON RAHAA, AIKA ON RAJALLINEN VARA ja AIKA ON ARVOKAS HYÖDYKE; puhumme siis ajasta kuin jostakin sellaista, mikä on arvokasta, mitä on niukasti ja mitä pitää säästää. Näiden lisäksi aika käsitteistetään monessa kie-

harva tai jotakin *harvassa*, sen osia on oltava melko vähän (tai ainakin osat ovat kaukana toisistaan).

lessä liikkeen kuvaamisen tapaan: ajan kuvaukset jakavat mallinsa spatiaalisen sijoittumisen ja spatiaalisen, suuntaisen liikkumisen kuvauksien kanssa. Ajan kulumista esimerkiksi ilmaistaan samoilla verbeillä kuin liikettä, ja ajan kulu on *menemistä* tai *tulemistä* (*Joulu tulee, Kesä meni jo, Kuljemme kohti joulua*). Yhteistä ajan liikemetaforille on, että niissä ajan malliksi otetaan suuntainen liike skemaattisen LÄHTEEN ja MAALIN välillä. Aikaan sijoittuminen on puolestaan samankaltaista kuin paikassa oleminen, ja esimerkiksi ajallista suuntautumista ilmaistaan spatiaalisten grammien avulla (*Olemme jo joulussa, Joulu on edessä*). (Esim. Moore 2014; Lakoff & Johnson 1980: 41–45; Leino 1990; Radden 1996; Lakoff & Johnson 1999; Huumo 2024.)

Ajan liikemetaforille voidaan kuitenkin esittää varaus: voitaisiin ajatella, että silloin kun esimerkiksi sekä ajankulua että spatiaalista liikettä kuvataan verbeillä *tulla* ja *mennä* tai kun sekä spatiaalista että temporaalista sijoittumista kuvataan grammeilla *takana*, *edessä* tai *edellä*, kyseessä on yksinkertaisesti polysemia. Sanoilla on eri merkityksiä, jotka ovat täysin vakiintuneita. Konkreettisen liike- tai sijaintimerkityksen ei tarvitse olla lainkaan mukana, kun polyseemisen sanan muuta merkitystä käytetään. Yksittäisen kielenkäyttötilanteen kohdalla tämä on varmasti totta, eikä pelkän kielitieteen keinoin päästä tarkastelemaan puhujan tapaa hahmottaa asioita. Näin ajattel- len jäisi kuitenkin huomioimatta yleisempiä motivaatiosuuntia: polysemialla on jokin lähtökohta. Silloin kun kielessä esiintyy polyseemisyyttä, konkreettisemmat merkitykset ovat yleensäkin vanhempia (konkreettisia merkityksiä voidaan seurata kauemmas etymologisesti). Abstraktimmat merkitykset eivät synny itsestään, vaan niihin johtaa jokin kuvattavissa oleva motivaatiosuunta; muuten kyseessä ei ole polysemia vaan homonymia. Lisäksi kyse ei useinkaan ole yksittäisen sanan tai ilmauksen piirteestä vaan usein merkitysryhmien piirteestä. Esimerkiksi suomessa vain yksi tiheyden adjektiivi ei toimi niin, että sillä kuvattaisiin sekä spatiaalista ja temporaalista tiheyttä, vaan moni merkitysperheen jäsen toimii samalla tavalla.

Radden (1996) ja Moore (2014) esittävät, että abstraktin liikkeen kuvauksen mallina toimii spatiaalisen liikkeen kuvaus ja että yleensäkin kuvallisten käyttöjen taustalla on konkreettisempi, kehollisempi merkitys. Tutkimusta spatiaalisen liikkeen ensisijaisuudesta temporaaliseen ja muuhun abstraktiin sekä fiktiiviseen liikkeeseen nähden on tehty jo paljonkin (mm. Ramscar, Matlock & Boroditsky 2010; Matlock 2004; yhteenvetoa Gijssels ja Casasanto 2017). Spatiaalisen ajan liikkeen metafora on myös ”todellinen” siinä mielessä, että kyseessä ei ole pelkästään kielellinen ilmiö vaan myös käsitteellinen ilmiö. Psykologisissa tutkimuksissa on havaittu, että ajan hahmottamisen apuna todella käytetään spatiaalisia vihjeitä, silloinkin, kun hahmottaminen ei ole kieleen sidottua (mm. Matlock 2004; Casasanto & Boroditsky 2008; Gijssels & Casasanto 2017).

Tässä artikkelissa olen tarkastellut ilmauksia, joilla voidaan kuvata joko spatiaalista tai temporaalista tiheyttä. Voisiko olla, että myös tiheyden adverbiaalien temporaalisen käytön taustalla olisi spatiaalinen liike, kuten esitetään yleisesti ajan metaforien kohdalla (esim. Moore 2014) ja muunkinlaisen abstraktin liikkeen kohdalla (esim. Radden 1996; Leino 1990)? Jos näin olisi, olisi luultavasti löydettävissä sellaisia nimenomaan spatiaalista liikettä ilmaisevia tiheyden kuvauksen tapauksia, jotka voitaisiin nähdä luontevina temporaalisen käytön malleina. Tällaista mallia kannattaisi etsiä niistä

lauseista, joissa sekä spatiaalinen että temporaalinen tiheys esiintyvät liikkeen kanssa melko erottamattomasti, kuten aikaisemmissa esimerkeissä *Sateella voi olla suurikin merkitys, jos vesipisaroita tipahtelee asvaltille taajaan* ja *Hirviä liikkuu tiheästi näillä tienoilla*. Tämä olisi yksi mahdollinen motivaatiosuunta: pelkästään temporaalisen tiheyden kuvausten mallina voivat olla sellaiset reaalimaailman liiketapahtumat, jossa spatiaalinen ja temporaalinen tiheys ovat yhtäaikaista ja yhtä prominentteja. Tällaisia ovat esimerkiksi juuri tiheä sataminen ja tiheä liikuskelu.

Tiheän liikuskulun kuvauksia aineistossa on jonkin verran. Näistä tapauksista on kuitenkin vaikea nähdä aivan luontevaa siltaa vain temporaalisen tiheyden kuvauksiin. Toinen mahdollinen malli olisivat kenties sellaiset virkkeet, jotka eivät ole välttämättä yhtä aikaa spatiaalisia ja temporaalisia mutta ovat luontevasti tulkittavissa joko spatiaalisesti tai temporaalisesti. Alla näistä muutamia:

- (39) Lauttasaarelaiset ovat valitelleet **tiuhasti** kulkevien seutubussien melua ja saasteita. (Helsingin Sanomat 1995)
- (40) Pietilän 13-henkinen asiantuntijaryhmä on kiertänyt **tiheästi** Liettuaa ja erilaisia puhdistuskokeiluja on vireillä. (Aamulehti 1999)
- (41) Suomessa esimerkiksi seulotaan papaa **tiuhasti**, jotta mahdolliset solumuutokset saataisiin seurattavaksi ja välttyttäisiin kohdunkaulansyöviltä. (Suomi24)
- (42) Pelättävä voisi joinakin kellonlyöminä terrorismille potentiaalisilla alueilla, joissa kokoontuu **tiheään** paljon ihmisiä. (Suomi24)

Kun luemme lauseen (40) *Pietilän 13-henkinen asiantuntijaryhmä on kiertänyt tiheästi Liettuaa* tai (41) *Suomessa esimerkiksi seulotaan papaa tiuhasti*, onko niin, että *Liettuaa on kierretty* ja että *Suomessa papaa seulotaan* maantieteellisesti tai muuten kattavasti, vai että näin tehdään toistuvasti lyhyin aikavälein eli temporaalisesti *tiheästi*?

Näissä esimerkeissä sekä spatiaalinen että temporaalinen tulkinta ovat mahdollisia siksi, että niissä on tasaisesti viitteitä sekä spatiaalisesta että temporaalisesta alueesta. Kognitiivisessa kielentutkimuksessa merkitys nähdään kontekstuaalisena ja ensyklopedisenä. Langacker (1987, 2008) puhuu merkityksen kuvauksessaan alueista (engl. *domains*), jotka ovat semanttisen yksikön kuvaamisen konteksteja (Langacker 1987: 147). Langackerin (mp.) mukaan alueet ”ovat kognitiivisia entiteettejä: mentaalisia kokemuksia, representaatioiden tiloja, käsitteitä tai käsitekomplekseja”. Aistein tavoitettavia perusalueita ovat muun muassa tilan, ajan, näön, värin, hajun, lämpötilan, paineen, kivun ja kinesteettisen tuntemuksen alueet, mutta oikeastaan mikä tahansa käsitteistyksen kulttuurinen tai sosiaalinen tausta voi toimia sen alueena (Langacker 1987: 147–182; Leino 1993: 74–76, 44–48). Ilmauksen merkitys koostuu sen osumista eri alueilla, eli merkitys kokoa yhteen arvoja vaihtelevilta alueilta. Polyseemisellä ilmauksella on (potentiaalisia) osumakohtia eri alueilla; käyttökonteksti nostaa tietyt alueet selvemmin esille, jolloin toiset alueet painuvat enemmän taustalle. Polyseemisillä tiheyden

adjektiiveilla ja adverbiaalimuodoilla on osumakohtia esimerkiksi spatiaalisen tilan ja ajan alueilla. Yllä olevien kaltaisissa kaksitulkintaisissa lauseissa esiintyy yleensä konkreettisia liikeverbejä tai muita verbejä, jotka ovat sekä spatiaalisia että temporaalisia luonteeltaan, eli ne eivät anna ratkaisevaa vihjettä adverbiaalinen laadusta. Liikkeeseen kuuluu luontaisesti myös aika, ja esimerkiksi verbin *kokoontua* (esimerkissä 42) merkitykseen kuuluu vähintäänkin kehystietona myös se, että kokoontuminen sijoittuu paitsi johonkin paikkaan myös johonkin aikaan. Spatiaaliset paikanmääreet, kuten yllä vaikkapa *näillä tienoilla*, *Liettua* ja *Suomi*, vetävät tulkintaa puolestaan spatiaaliseen suuntaan. Rajaamattomat tempukset (perfekti, preesens), verbiprosessien rajaamattomuus ja monesti myös lauseen ”tekijänä” toimivan joukon rajaamattomuus mahdollistavat temporalisen luennan. Myös maailmantieto ohjaa lukemista omaan suuntaansa; tiedetään, miten asiat yleensä ovat ja minkä kuvaaminen on tavallista ja luontevaa.

Itse asiassa voi nopeasti havaita, että suuntainen liike – jolle ajan spatiaaliset liike-metaforat perustuvat – on kyllä mukana eräissä lauseissa, mutta se ei ole oleellista tiheyden ilmauksen kannalta. Esimerkkilauseissa (esim. *Lauttasaarelaiset ovat valitelleet tiuhasti kulkevien seutubussien melua, asiantuntijaryhmä on kiertänyt tiheästi Liettuaa*) kuvataan liikettä, mutta spatiaalinen ja temporalinen tiheys eivät lainkaan vaadi suuntaista tai muutakaan liikettä tullakseen havaituiksi. Molemmat hahmottuvat havaitun lähekkäisyyden kautta: spatiaalisessa tiheydessä tarkastellut entiteetit joko sijoittuvat lähelle toisiaan ja hahmo voidaan todeta visuaalisesti tiheäksi tai olion liike mahdollistaa sellaisen skannauksen, että liike antaa tiheän vaikutelman, kun taas temporalisessa tiheydessä toistuvat entiteetit sijoittuvat ajallisesti peräkkäin ja tarpeeksi lähekkäin, jotta niiden antama vaikutelma voidaan havaita ”tiheäksi”. Temporalisen tiheyden tapauksessa esiintymät eivät siis välttämättä ole olemassa missään vaiheessa yhtä aikaa, ja niiden tarkastelu on aikariippuvaista ja ajassa muuttuvaa, mutta liikettä se ei vaadi. Niin peruslaatuista kuin spatiaalinen, suuntainen liike onkin, sekään ei siis selitä kaikkea ajan spatiaalisperäistä kuvallisuutta.

Osaselitys tiheyden ilmausten temporaliselle käytölle on tiheyden havainnon ja temporalisuuden yhteys, joka voi toimia metonymisena askeleena myös kohti toistuvuuden kuvauksen merkitystä. Tämä yhteys voi syntyä joko reaali maailman liiketapahtumista, joissa temporalinen ja spatiaalinen tiheys ovat yhtä prominentteja (niin kuin *tiheä sade* tai *sadepisaroiden tipahtelu taajaan*) tai pelkästään hahmon havaitun tiheyden kautta. Metaforisuus ja metonymia eivät itse asiassa ole täysin erillisiä. Metaforan ja metonymian peruserona on pidetty sitä, että metafora rinnastaa kaksi erillistä aluetta – esimerkiksi spatiaalisen ja temporalisen tai spatiaalisen ja eksistentiaalisen – ja kuvaa niistä abstraktimpaa konkreettisemmän avulla. Metonymiassa puolestaan ei ole erillisten alueiden ylitystä, vaan kuvattavan kuvaaminen tapahtuu jonkin samalle alueelle sijoittuvan entiteetin avulla. Esimerkiksi Moore (2014) esittää, että eräissä ajan liikemetaforissa ilmenee metonymian ja metaforisuuden jatkumo; suuntaiseen spatiaaliseen liikkeeseen liittyy nimittäin ajankulu, joka ei ole irrallista liikkeestä. Eräisiin ajan liikemetaforiin liittyy siis myös metonymiaa, joka toimii käsitteellisen siirtymän mahdollistavana siltana. (Moore 2014, mm. 95–104 ja siinä mainitut lähteet.)

Perusmerkityksessään adjektiivit *taaja*, *tiheä*, *tiuha* ja *harva* ovat konkreettisia: ne kuvaavat entiteettien ominaisuuksia, jotka havaitaan eri aistien avulla. Tiheyden

adjektiivit ilmaisevat, että tietty entiteetti on kollektiivisesti osista koostunut, runsas ja sen osat sijoittuvat johonkin normiin nähden lähekkäin; *harva* ilmaisee päinvastaista. Tämän tutkimuksen adjektiiveilla ja niistä johdetuilla tai taivutetuilla adverbialleina käytetyillä muodoilla tiheys voi olla joko visuospatiaalisesti hahmottuvaa (*harva metsä*), visuospatiaalis-temporaalisesti hahmottuvaa (*taajat valonvälähdykset*), akustis-temporaalisesti hahmottuvaa (*tiheä rummutus*), visuaalis-kinesteettis-kehollis-temporaalisesti hahmottuvaa (*soutaa taajaan, juoksu on taajaa töpötystä*) tai temporaalisesti hahmottuvaa (*tiuha vessassa käyminen*). Näistä neljässä ensimmäisessä havaitseminen on peruslaatuista hahmon tunnistamista: esimerkiksi *tiheä aita* tai *harva metsä* voidaan havaita ja tunnistaa katsomalla staattista kuvaa – havaitaan entiteetit ja niiden sijoittuminen toisiinsa nähden spatiaalisessa avaruudessa (aidassa on lautoja lähekkäin, metsässä puut ovat kaukana toisistaan). Visuospatiaalis-temporaalinen ja visuaalis-kinesteettis-kehollis-temporaalinen hahmontunnistus tuovat mukanaan lisäksi ajan. Esimerkiksi havainnoitava kohde *taajat valonvälähdykset* vaatii myös ajassa tapahtuvaa muuttumista: yhdellä hetkellä valo nähdään, toisella se on poissa, mutta näky toistuu niin usein, että se antaa taajan vaikutelman. Esimerkin *soutaa taajaan* hahmontunnistukseen liittyvät tapauksesta riippuen visuaalinen, temporaalinen ja kinesteettis-kehollinen havainto: taajaan soutaminen on ajassa tapahtuvaa, frekventtiivista liikettä, joka voidaan nähdä tai tuntea.¹⁵ (Hahmontunnistuksesta esim. Pomerantz & Portillo 2010; Schirillo 2010.) Akustis-temporaalisessa tiheyden havaitsemisessa aikajänne on samoin mukana, niin kuin kuullun havaitsemisessa muutenkin aina (ks. esim. Sheft 2010). Nämä neljä hahmottamistapahtumaa lienevät kognitiivisesti yhdenveroisia. Akustis-temporaalinen hahmontunnistus (esim. *tiheä rummutus*) ei ole normaaliaistiselle ihmiselle sen vaivalloisempaa kuin visuospatiaalinen tai visuospatiaalis-temporaalinen tai visuaalis-kinesteettis-kehollis-temporaalinen hahmontunnistus. Myös pelkästään tuntoaisti voi olla sekä spatiaalisen että rytmisen hahmon, temporaalisen tiheyden havaitsemisen väline. Paikallinen tai ajallinen lähekkäisyys tulee hahmon ominaisuudeksi, ja sitä ilmaistaan samalla sanalla.

Tiheä vessassa käyminen on toisenlainen. *Vessassa käyminen* on entiteettinä mutkikkaamman hahmottamisen ja esineistämisen tulos. Puhtaasti temporaalinen tiheys onkin hahmontunnistuksen ja prosessoinnin kannalta vaativinta: havaitseminen ei perustu perusaisteille ja yksinkertaiselle hahmontunnistukselle, vaan tarvitaan esiintymien tunnistamista samanlaisiksi jollakin aikavälillä ja myös muistia, jotta voidaan havaita, että toistuva tapaus on jollakin tavalla samanlainen kuin aikaisemmin tapahtunut. Niinpä voidaan arvioida, että teonlaadunsävyisen tavan havaitseminen on itse asiassa peruslaatusempaa kuin ajallisen toistumisen tiheyden havaitseminen, sillä ensin mainittu perustuu kognitiiviselle prosessoinnille, jonka ei tarvitse olla tietoista tai muistiin sidottua.

Jo aikaisemmin todettiin, että temporaalissävyisen tavan ja ajallisen toistumisen tiheyden välillä on pikemmin mittakaavaero kuin mikään ratkaiseva konstruoinnin ero.

15. Vaikka *taajaan soutaminen* tai *tiheä juoksu* vain nähtäisiinkin, ne tunnettaisiin silti omaan kehoon syntyneiden skeemojen avulla, joita Zlatev (2005, 2008) kuvaa nimityksellä mimeettiset skeemat. Zlatevin (2005, 2008) mimeettiset skeemat ovat keholliselle jäljittelylle perustuvia kategorisointeja tavallisista (liike)prosesseista ja niihin liittyvistä tuntemuksista, joita voidaan yleensä myös kuvata kielellisesti.

Kuitenkin jos tarkastellaan temporaalisen toistumisen tiheyden kuvauksia, kuten esimerkiksi *Kun 104-vuotias Kerstin Björnström katsoo pitkää elämänsä taaksepäin, hän hymyilee taajaan*, vaikutelma on, että temporaalisen toistumisen tiheys on jollakin tapaa kuvallisempaa tai abstraktimpaa kuin jokin selvästi spatiaalinen esimerkki, kuten *Aikaisemmin muurin päälle oli sementtiin upotettu taajaan lasinsirpaleita*.¹⁶ Temporaalisen toistumisen ilmaiseminen on siis kuitenkin erilaista kuin spatiaalisen tiheyden tai temporaalissävyyisen tavan ilmaiseminen: tämä johtuu siitä, että kyseessä ei ole yksi hahmo, jota kuvataan, vaan useamman hahmon tunnistaminen samankaltaiseksi. Myös metafora on samankaltaisuuden tunnistamista. Kenties paras selitys temporaalisen tiheyden ilmaisemisen kuvallisuudelle lieenee metonymian vahvistama metaforisuus. Motivaation lähtökohtana voivat olla sekä ajattomat spatiaaliset tiheyden kuvaukset että myös visuospatiaalis-temporaalinen, (visuaalis)-kinesteettis-kehollis-temporaalinen, akustis-temporaalinen tai muu aikaan sidottu tiheyden vaikutelma, joissa ajan kokemus on jo mukana. Kun mittakaavaa laajennetaan pitemmälle aikajänteelle, tällaista varsinaista – aikaan sidottua tai muuta – tiheyttä ei voida enää havaita, sillä tiheyden vaikutelman antavia entiteettejä ei voida enää havaita yhtä aikaa, ja tapahtuminen alkaa olla kuvallisemmin ikään kuin tiheää. Lisäksi teonlaadunsävyyisen tavan kuvauksia käytetään myös temporaalisen toistuvuuden kuvauksina. Esimerkiksi toistuva fraasi *tiuhaan/ tiheään tahtiin* kuvaa itsessään teonlaadunsävyyistä tapaa (*tahti on tiheä*). Kuitenkin lauseissa adverbiaalina se saattaa hyvin olla kuvallisempi temporaalisen toistuvuuden ilmaus. Varmastikaan näiden tapausten välillä ei ole jyrkkää eroa, vaan ero on jatkumomainen, kuten jo todettiin (4.2). Ero on kuitenkin olemassa.

Entäpä toiset tarkastellut ajallisen toistumisen ilmaukset *usein*, *useaan*, *useasti* ja *monesti*, joiden taustalla on indefiniittinen pronomini *usea* tai *moni*? Niiden motivaatio on melko selväpiirteinen: motivaatio näyttää perustuvan vain pronominiin ilmaisemalle moneudelle. Kun jotakin tapahtuu *monta kertaa* tai *useita kertoja*, se voi myös tapahtua ajallisesti *usein*, mikäli huomio kohdistetaan toistuvuuteen aikajanalla. Instruktiivimuotoiset adverbit *usein* ja *harvoin* ovat leksikaalistuneet ilmaisemaan ensisijaisesti nimenomaan temporaalista merkitystä. Silti, kuten esitin, esimerkiksi tulkintojen 'monta kertaa' ja 'temporaalisesti usein' välillä on monesti vain sävyero. Sävyero on myös varsinaisen temporaalisen käytön ja geneeriseksi tulkittavan käytön välillä, kuten kuvattiin esimerkiksi *harvoin*-adverbiaalinen kohdalla. Konteksti voi joko nostaa esiin temporaalisuutta tai häivyttää sitä, myös silloin, kun käytetään varsinaisesti temporaalista adverbia, jollaisia ovat *usein* ja *harvoin*. Todelliset kokemuksemme sijoittuvat väistämättä tapahtuma-aikaan, mutta nimenomaan geneerisyys, se mikä on tavallista ja toistuvaa tai aina vallitsevaa, onnistuu häivyttämään ajan. Ajallisuutta häivyttää myös näiden ilmausten määrän ilmaisemisen vivahde – vaikka puhumme tapahtumakerroista, temporaalisuuden yli tulkinnessa saattaa käytännössä nousta se, että puhutaan suuresta tai pienestä määrästä.

Tutkimieni ilmausten tarkastelu antaa kiinnostavaa lisätietoa abstraktimpien ilmausten motivaatiosta ja ajan kuvaamisesta yleensä: ajan kuvaamisen perusta voi

16. Esimerkissä *Kun 104-vuotias Kerstin Björnström katsoo pitkää elämänsä taaksepäin, hän hymyilee taajaan* on myös muunlaista ajan metaforista kuvausta: menneisyys kuvataan takana olevaksi.

olla konkreettinen ja kehollinen, mutta ei aina liikkuva. Aikaisemmin metaforatutkimuksessa on keskitytty etenkin spatiaalisen liikkeen motivoivaan vaikutukseen, mutta kuitenkin kaikki ajan kuvaamisen metaforisuus ja muu kuvallisuus ei synny juuri spatiaalisen, suuntaisen liikkeen mallin mukaan. Motivaatiosuuntia voi olla muitakin, kuten on havaittu temporaalisen tiheyden adverbiaalien tarkastelusta. Niissä ajallisen tiheyden kuvauksen taustalla ei ole liike, vaan motivaationa voi olla peruslaatuinen, moniaistinen hahmontunnistus, jonka siirtäminen pelkästään temporaaliseen kuvaukseen on melko lyhyt, metonymian pohjustama metaforinen askel. Toisaalta *usea-* ja *moni-*pohjaisten ajanilmausten taustalla näkyy yksinkertaisesti *moneus*. Lisäksi havaittiin, että ajanilmauksilla kuvataan usein myös ei-ajallisia ilmiöitä, kuten geneerisyyttä ja kvantiteettia. Kiinnostavaa onkin, että ajan kuvauksissakaan aika ei aina ole kovin prominentti, vaan ajallisuus saattaa myös painua taka-alalle. Ajallisuuden esille nousemiseen tai taustalle painumiseen vaikuttaa hyvin moni asia kontekstissa, viime kädessä se, millaista viestinnällistä tarvetta ilmaus laajemmassa kontekstissaan palvelee.

Lähteet

Tutkimusaineisto

- Aller Media Oy 2014. *Suomi 24 virkkeet -korpus (2016H2)*. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017021505>
- CSC – Tieteen tietotekniikan keskus 1998. *Suomen kielen tekstikokoelman Helsinki-Korp-versio*. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2016050207>.

Kirjallisuus

- CASASANTO, DANIEL – BORODITSKY, LERA 2008: Time in the mind. Using space to think about time. – *Cognition* 106 s. 579–593.
- DARWIN, CHRIS 2010: Auditory scene analysis. – Bruce E. Goldstein (toim.), *Encyclopedia of perception. Volume 1* s. 186–191. Los Angeles: Sage.
- GIJSSELS, TOM – CASASANTO, DANIEL 2017: Conceptualizing time in terms of space. Experimental evidence. – Dancygier B. (toim.), *Cambridge handbook of cognitive linguistics* s. 651–668. Cambridge: Cambridge University Press. <http://www.casasanto.com/papers.html> (24.1.2019).
- HUUMO, TUOMAS 1997: *Lokatiivit lauseen semanttisessa tulkinnassa. Ajan, omistajan, paikan ja tilan adverbiaalien keskinäiset suhteet suomen kielessä*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 55. Turku: Turun yliopisto.
- 2016: Objektia kvantifioivien paljous- ja lukumääräkvanttorien syntaksia ja semantiikkaa. – *Virittäjä* 110 (4) s. 516–551.
- 2024: Ajan poluilla. Miten väylillä liikutaan paikassa ja ajassa – *Virittäjä* 128 (2) s. 157–181.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- JOHNSON, MARK 1987: *The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chicago: The University of Chicago Press.
- JÄÄSKELÄINEN, ANNI 2012: Sehän menee että suhahtaa. Tulemisen ja menemisen äänet. – Ilona Herlin & Lari Kotilainen (toim.), *Verbit ja konstruktio* s. 62–103. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2013: *Todisteena äänen kuva. Suomen kielen imitatiivikonstruktio*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8860-5>.
- 2023a: Adjektiivien polysemiaa konstruktioissa. Miten tiheyden adjektiivien merkitykset ilmenevät? – *Virittäjä* 127 (3) s. 316–344. <https://doi.org/10.23982/vir.84893>.
- 2023b: The Finnish *-sti*: case ending or derivational suffix? – Jaakola, Minna & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *The Finnish case system. Cognitive linguistics perspectives*. Studia Fennica Linguistica 23. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 353–381.
- KAMPPINEN, MATTI 1999: *Enkelten aika. Aikakäsityksistä ja elämän tarkoituksesta*. Helsinki: Loki-kirjat.
- KANGASMAA-MINN, EEVA 1978: Verbien sisäisestä aspektista. – *Sananjalka* s. 17–28. *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus 2022. <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi> (5.1.2024).
- KÖNIG, EKKEHARD 1995: The meaning of converb constructions. – Martin Haspelmath & Ekkehard König (toim.), *Converbs in cross-linguistic perspective* s. 57–95. Berlin: Mouton de Gruyter.
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980: *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- 1999: *Philosophy in the flesh. The embodied mind and its challenge to Western thought*. Chicago: University of Chicago Press.
- LANGACKER, RONALD W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar. Volume 1. Theoretical prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- 2008: *Cognitive Grammar. A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- LEHTI, RAIMO 2000: Aika suhteellisuusteoriassa ja kosmologiassa. – Sami Pihlström, Arto Siitonen & Risto Vilkkö (toim.), *Aika* s. 82–116. Helsinki: Gaudeamus.
- LEINO, PENTTI 1990: Mikä siellä liikkuu? Liike- ja muutosverbien subjekti. – *Virittäjä* 94 (3) s. 400–418.
- 1993: *Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1. Polysemia - kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MATLOCK, TEENIE 2004: Fictive motion as cognitive simulation. – *Memory & Cognition* 32 (8) s. 1389–1400.
- MOORE, KEVIN EZRA 2014: *The spatial language of time. Metaphor, metonymy, and frames of reference*. Human Cognitive Processing 42. Amsterdam: John Benjamins.
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. Päätoimittaja Matti Sadeniemi. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki: WSOY 1966.
- PIITULAINEN, MARJA-LEENA 1982: Suomen kielen rakenteesta (subjekti + olla +) adjektiivi + III inf. illatiivi) ja sen saksankielisistä vastineista. – Orpana, Terttu (toim.), *Kuusi artikkelia*. Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 8. Tampere: Tampereen yliopisto.
- POMERANTZ, JAMES R. – PORTILLO, MARY C. 2010: Perceptual organization. Vision. – Bruce E. Goldstein (toim.), *Encyclopedia of perception. Volume 1* s. 186–191. Los Angeles: Sage.
- RADDEN, GÜNTER 1996: Motion metaphorized. The case on *coming* and *going*. – Eugene H.

- Casad (toim.), *Cognitive linguistics in the Redwoods. The expansion of a new paradigm in linguistics* s. 423–458. Cognitive Linguistics Research 6. Berlin: Mouton de Gruyter.
- RAMSCAR, MICHAEL – MATLOCK, TEENIE – BORODITSKY, LERA 2010: Time, motion and meaning. The experiential basis of abstract thought. – Kelly S. Mix, Linda B. Smith & Michael Gasser (toim.), *The spatial foundations of language and cognition* s. 67–82. Oxford: Oxford University Press.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Päätoimittaja Erkki Itkonen (osa 1) ja Ulla-Maija Kulonen (osat 2–3). Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1992.
- SCHIRILLO, JAMES A. 2010: Gestalt approach. – Bruce E. Goldstein (toim.), *Encyclopedia of perception. Volume 1* s. 469–472. Los Angeles: Sage.
- SHEFT, STANLEY 2010: Audition: temporary factors. – Bruce E. Goldstein (toim.), *Encyclopedia of perception, Volume 1* s. 154–157. Los Angeles: Sage.
- Tieteen termipankki. <https://tieteentermipankki.fi> (5.1.2024).
- VILKKO, RISTO 2000: Trendelenburg ja herbartilainen metafysiikka. – Sami Pihlström, Arto Siitonen & Risto Vilkkio (toim.), *Aika* s. 64–72. Helsinki: Gaudeamus.
- ZLATEV, JORDAN 2005: What's in a schema? Bodily mimesis and the grounding of language. – Beate Hampe (toim.), *From perception to meaning. Image schemas in cognitive linguistics* s. 313–342. Berlin: Mouton de Gruyter.
- 2008: The co-evolution of intersubjectivity and bodily mimesis. – Jordan Zlatev, Timothy P. Racine, Chris Sinha & Esa Itkonen (toim.), *The shared mind. Perspectives on intersubjectivity*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

SUMMARY

Expressions of temporal recurrence and frequency and their motivation

The article deals with certain Finnish adverbials of frequency and temporal recurrence, *tiheästi, tiuhasti, taajasti* (respectively, ‘densely; frequently; a lot’); *useasti, monesti* (‘many times; often’); *tiheään, tiuhaan, taajaan* (‘densely; frequently; a lot’); *usein* (‘often’); *harvaan, harvasti* (‘sparsely; infrequently, rarely; not a lot’) and *harvoin* (‘rarely, infrequently’), analysing their meaning, uses, and the motivation of their meanings. The meanings of these expressions do not translate to English very well, as the equivalent English adjectives of density or its opposite (e.g. *dense, thick; sparse*) and pronouns of indefinite plurality (e.g. *many; few*) do not have the same meanings, uses, and metaphoricality as their Finnish counterparts.

The article examines the different meanings of these expressions using a corpus of 1044 example sentences. The meanings found in this sample are spatial density or sparseness (something is thick or dense or scarce or scattered), temporal frequency and infrequency, as well as temporal recurrence, but meanings of quantity, generalisation and genericity can be seen too. Context can either highlight the temporality of an expression or attenuate it. The temporal meanings found are more closely divided into two meanings. One is more manner-like and is associated with lexical aspect, while the other is indicative of temporal recurrence. The article discusses the difference between these nuances of meaning.

In the past, metaphor research has tended to focus on the motivational effect of spatial motion, but not all metaphoric aspects of describing time are motivated by spatial, directional motion: in the adverbials of frequency and temporal recurrence, the motivation is multisensory pattern recognition, whose transfer to temporal expressions exhibits both metonymy and metaphoricality. The expressions of time and recurrence that are based on the pronouns *usea* and *moni* are motivated by the meanings of collective plurality. In addition, the article observes that non-temporal phenomena such as genericity and quantity are also often described by these expressions of time. An interesting observation is that, in descriptions of time, temporal meaning is not always very prominent, but the temporal meaning may also give way to other contextual meanings that assume more significance.

Ajallisen toistuvuuden tiheyden kuvaukset ja niiden motivaatio

Artikkeli käsittelee ajallisen tiheyden tai vain toistumisen kuvauksina käytettävien adverbiaalien *tiheästi*, *tiuhasti*, *taajasti*, *useasti*, *monesti*, *tiheään*, *tiuhaan*, *taajaan*, *usein*, *harvaan*, *harvasti* ja *harvoin* eri merkityksiä ja käyttöjä sekä merkitysten motivaatiota.

Artikkelissa tarkastellaan näiden ilmausten eri merkityksiä 1044 esimerkikilauseen aineistossa. Merkityksistä esille nousevat spatiaalinen ja temporaalinen tiheys tai harvuus ja toistuminen, mutta myös esimerkiksi kvantiteetin ilmaiseminen sekä yleistäminen ja geneerisyys. Konteksti voi joko nostaa esiin ilmausten temporaalisuutta tai häivyttää sitä. Temporaalinen merkitys jakautuu tarkemmin kahteen merkitykseen, joista toinen on enemmän tapaan limittyvä ja teonlaatuinen, kun taas toinen on selvemmin temporaalista toistumista kuvaava. Artikkelissa pohditaan näiden merkitysvaihteiden keskinäistä eroa.

Aikaisemmin metaforatutkimuksessa on keskitytty etenkin spatiaalisen liikkeen motivoivaan vaikutukseen, mutta kaikki ajan kuvaamisen metaforisuus ja muu kuvallisuus ei synny juuri spatiaalisen, suuntaisen liikkeen mallin mukaan: ajallisen toistuvuuden tiheyden adverbiaaleissa metaforisuuden taustalla ei ole liike, vaan motivaationa on moniaistinen hahmontunnistus, jonka siirtämisessä temporaaliseen kuvaukseen ilmenee sekä metonymiaa että metaforisuutta. *Usea-* ja *moni-*pohjaisten ajanilmausten ja muiden merkitysten taustalla näkyy niiden merkitykseen liittyvä monisuus. Lisäksi havaittiin, että ajanilmauksilla kuvataan usein myös ei-ajallisia ilmiöitä, kuten geneerisyyttä ja kvantiteettia. Tutkimuksessa käykin ilmi, että ajan kuvauksissa aika ei aina olekaan kovin prominentti, vaan ajallisuus saattaa antaa tilaa myös muulle, kontekstissa tärkeämmäksi nousevalle merkitykselle.

Artikkeli tuo uutta tietoa ajan kuvauksesta ja ajan adverbiaaleista. Se myös kyseenalaistaa ajan metaforiikan universaaleja; ajan kuvauksen taustalla voi olla paljon muuta kuin liikettä, vaikka liike on yleensä saanut tutkimuksissa päähuomion.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.m.sukunimi@helsinki.fi

Kirjoittaja on suomen kielen dosentti Helsingin yliopistossa.